

и 54521 / 1-2 7567
06
ДРІБНА БІБЛІОТЕКА.

VIII.

ЕМІЛЬ ЗОЛЪА.

ДОВБНЪА.

Повість з життя парижських робітників.

С французького перевела
ОЛЪГА РОШКЕВИЧ.

I. Прачка Жервеза.

II. Сватаньє Купо.

— ❖ — Ціна 20 гр. — ❖ —

ЛЪВІВ, 1879.

З друкарні Товариства імени Шевченка,
під зар'яд. К. Беднарського.

2,50k

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ II- 34521

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

72645

III
819
1878

Вступне слово.

Повість, котру ми отес задумали подати нашій громаді в малоруськім переводі, належит до найцікавіjších і найважливіjších пројав в цілій повістевій літературі Європи за посьлідних десять літ. Вона вишла с печати с початком 1877 р. і доси діждалася вже без мала 50-ти видань на французькій, переводів на італіянській та, здаєсь, і англійській мові, переробки на драму, становячу також важний зворот в історії французького театру, і незлічимих критик, омовлень, похвал і наган у всіх європейських часописях. Яка тому причина? Правда, повість написана з великим талантом і з докладним знаньєм описаного предмету; алеж і попередні повісти тогож автора не менче визначаютьсь в обох тих згльадах, а прецінь нікотра з них не викликала такої бурі. Її причини треба шукати радше ось в чім. Уже предмет сам — життьє робітників, без примішки всяких вишчих верстов — стосунково новий і нечуваний у французькій літературі; правда, частенько там і давніші писателі виводили „с товпи“ у своїх творах, але все або ескізно, або тільки дльа декорації, дльа контрасту, — або знов јако героїв ідильнічних, чулих і миленьких образків. Студії про життьє робучого льуду — а Золя кожду свою повість починає тільки як студію — доси не було зовсім у французькій літературі, — і ось тота нечуванка сильно вдарила всім у очи В „Довбні“ робучий льуд појавивсь перший раз перед очі просвічених, інтелігентних та ситих буржуа в правдивій, не ідильній і не романтичній одежи. Вони перший раз почули ту з близька його бесіду, — перший раз із „Довбні“ занесло їх делікатні носи „запахом льуду“ Те, на шчо вони довгі літа дивились сльіпими очима, рівнодушно і холодно, — на папері показалось їм нечуваним дивом, страшенноју западнеју, — але на дні совісти у них ворухилось признање, — шчо воно такій правда. Се перша причина крику і розголосу „Довбні.“ Другу причину, більше зверхну, висказує сам Золя в передмові до „Довбні“, котру наведемо нижче.

Але ні одна ні друга з тих причин не пояснит нам ще одного, найважливішого і найцікавішого з'явища, а іменно суперечности в виводах, які роблено з фактів і типів, показаних в „Довбні“. Се справді безмірно цікавий бік діла, тим цікавіший, шчо викликав ціле вавилонське столпотвореннє гадок і судів і шчо навіть — як мож вносити з наведеної далі передмови — і сам автор добув із свої повісти не найправдивіші виводи. Се ніяким способом не уймає ціни самій повісти, — протівно, тим більше ручит за її правдивість; сеж бо звисне діло, шчо як на житє само, так і на вірній образ життя — яким је „Довбня“ — мож дивитисєа крізь усілякі очки і бачити в нім усілякі річи, — при чім однако, розумієсєа, звичайні, здорові очи видьат найбільше і найправдивіше. Ось послухайте, яка чудна катавасія вдїялась з „Довбнеју“ у Франції.

Перше і најсильніше вражінє у веїх по прочитаньу „Довбні“ — минаючі вже непривичну різкість бесіди — було те, шчо вона написана правдиво, шчо робучий люд представлений в ній таким, яким је, — розумієсєа, шчо мова ту не о виїмкових робітниках, а о середнім, пересічнім типі. На підставі повісти почато говорити о самих робітниках. Аристократи і богачі, котрим ще мов чемериця, крутьат в носі згадки про 48, 71 і другі роки, крикнули разом: „Адіт, — ось Золя, демократ і республіканець, написав правду про люд, показав його тим, чим він справді је — звірем, гидкою худобою, гнильоу в суспільности! Ось ваші ідеали, ось ті здорові сили, котрі ніби је в народі і котрими загорілі народовці хотьат відєсвіжити нашу кров! Ось с кого нам кажут брати примір: с п'яниць та лівтьугів!“

І демократи французькі, — переважно з роду буржуа, знаючі робучий люд мало шчо ближче ніж пани, — перелькалисєа тої картини, яку списав Золя. Вони накинулисєа на него порівно с тамтими, назвали його повість негідним огидженєм лєду, чорненєм робітників, грубим ударом на сам демократизм. Закиди сесі підношено часто і вони лунають ще ј доси по веїй Европі. (Недавно ще повторив јїх в петерб. „Отечественныхъ Запискахъ“ російськїй критик Міхаїловський, від котрого мож було надїятисєа тверезішого зрозумінєа сеї повісти).

Шчо ж Золя на то? Розумієсєа, шчо говорено о ціли його повісти, т. ј. чи хтів він неју дати в пику демократам, чи потішити аристократів — він ані слова, а то с тої простої причини, шчо сїдаючи писати повість він не звик ніколи говорити собі: „а, сеју штукою постараєусь доказати то і то“, — а тільки говорит до себе: „вважај, брє, — пиши правду, не брєши!“ І в тім

згляді він поступає зовсім розумно, покладаючись цілковито на свій ogromний дар до спостерегань і на свою спосібність підхва-чування самих типових фактів, добачування їх сути з за незлічи-мих дрібниць. В однім тільки він, по нашому, помиливсь, а іменно в тім, шчо є цілої „Довбні“ зробив такий вивід, буцім то предста-влена в ній робітницька родина пропадає через піянство і лінив-ство. Ах, добродію Золя, — ваша ж повість свідчить протів та-кого коротковидного виводу! Зрахуйте лиш, кілько різних і дуже важких причин в ній складаєсь на загибель тої родини! По-гльайте лиш, кілько міцних, хоть тонких сітей облугує її, — поміж котрими піянство і ліниство — тільки поєдинчі очка! А ї вони — чиж не вироджується в вашій же повісті з других, далеко глубших і важчих причин, з глибоких і болючих недо-статків у цілм суспільнім організмі! Ось в чім, думаємо, поми-ливсь і Золя в своїй передмові. Впрочім се ї не диво. Талант аналітичний у него дуже великий, — але в синтезі, узагаланенях і виводах він не такий сильний, як се видно також з многих його критичних статей (Вѣстникъ Европы, Парижскія письма).

Пригадаєм ту шче, шчо „Довбня“ „L'Assomoir“ становит сему часть в ряді повістей Золя, обнятих спільним наголов-ком: „Ругон-Маккари, природна и суспільна історія одної родини за часів другого цесарства.“ Наведем тепер передмову самого Зо-ля до „Довбні“.

I. Ф.

„Ругон-Маккари маіут складатись з дваццати відрубних повістей. Загальний план готовий уже від 1869 р. і ја держуся його твердо. „Довбня“ пришла в свій час і ја написав її так, як онаписују і другі, не схибајучи ні разу зі своєїї прямиїї стежки. Сесьа раз вибрана мета додає ми сили при роботі.

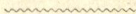
„Коли „Довбня“ вказалась в одній газеті, на нју напали з беспримірною злобою, обсипали її доносами і завинами. Чи мушу ту кількома словами толкувати, шчо ја хотів у ній зробити? Хотів ја списати, як гине одна нещасна робітницька родина серед зараженого осередка наших передмість. За піянством і лінив-ством іде ненешанованье родинних звязків, погань роспусти, чим раз то більший упадок чесноти, а посльідна розвязка всего — ганьба і смерть. Ось і вся недовга мораль повісти.

„Довбня“ бесперечно најморальніша з усіх моїх книжок. Нераз ја уперед тикав далеко страшніші рани. А то лиш сама форма наробила бурі. Піднялись сvari за слова. Вся моја про-вина в тім, шчо ја посьмів вистудіувати і зібрати в одну вязанку людську бесіду! А, форма, се тої великий проступок! А преціньже

је словарі тої бесіди! А прецінь вчені жеї студіюјут і лубујут сьа і сьвіжостьу жеї зворотів і нечуваноју силоју; граматикарі рижутсѣа в нїї і користајут з неї. Та шчо, — ніхто не догадавсѣа, шчо ја задумав працьу чисто јазикословну, котра по моїї думці може мати живиї історичниї і соціјальниї інтерес.

„Але ја не стану ту правдатисѣ; моје діло оправдит мене. Се діло правдиве, перша повість про луд, котра не бреше, від котрої вїе запахом луду. Не треба думати, шчо луд увесѣ злиї, — так јак і луде в моїї повісти не злі, лиш несѣвідущі і надломані важкоју працеју і ненастанним бідованьєм Треба передовсїм прочитати повість, передумати і понѣати жеї, а не вихапуватисѣа з дивачними та ворожими засудами, јакїх цимало кинено на мою особу. Ах, јак би ті луде знали, јаку потїху моїї пријателі мајут з усіх тих казок, котрі вони роспускајут! Јак би знали, шчо тої лудиї кровопїїцѣа, тої дикиї романїст, је собі спокїїниї мішчанин, чоловік відданиї науці і скусству, жијучиї тихо в своїм кутику, а ціле јего бажанье — лишити по собі обширне і правдиве діло, на јакѣ стати јего сили! Ја не зважају ні на одну таку казку, працьују відповідно до часу і покладајусѣа на здоровїї розум загалу, котриї швидше чи пізнїїше добачит правду є поза цілої купи сплетень.“

Еміль Золя.

I.

Жервеза ждала Лъантјé аж до другої години по півночі. Весь час стојала вона в вікні і плакала, дрозачи від студени; відтак ознобившись цівком, кинулася поперек ліжка і задрімала. Ось уже цілій тиждень, кілька разів вијдут із гостинниці „під двоголовим биком“, де стравувалися, — він велит јїј іти домів спати з дітьми, а сам не вертаје, аж хіба в пізну ніч, мовјачи шчо шукаје роботи. І сего вечера вона ждала на него; јїј повиділося, шчо він пішов на балъ у Великиј-Балькон, котрого десять вікон блискотіли немов від пожару, обливајучи темниј бульвар сьвітльанов скатертьу; а позад Лъантје о јаким штири-пјать кроків, бачилось јїј, ішла мала Адельа, лъакерничка, махајучи звислими руками, немов іно шчо опустила јего руку, шчоб не јти разом з ним по під осьвічениј звід брами.

Закоценіла та зломана, пробудившись коло цјатої години Жервеза знов зальалася слезами. Лъантје шче не було. Се першиј раз не почував він дома. Вона сиділа тихо крај ліжка, під темнов, поблеклов заслонов, шчо звисала з жердки примоцованої ворозков до стелі. І мало по малу заплаканими очима стала поводити по нужденніј кімнаті. В куті стојала комода без одної шуфльади, далі три соломјані крісла і невеликиј, затовшчениј столик, а на столику шчербатиј збанок на воду. Далі стојало куплене зелізне ліжко дльа дітиј, шчо ців-

ком заступило комоду і займало дві третини всеї кімнати. У другім куті стоїав на роствір подорожній куфер Жервези і Лъантје та зівав на хату своїми гаяними боками; лиш на споді виднівсьа стариј мужеськиј капельух с поміж брудних сорочок і панчіх, а по під стіни, на поручьу меблів висіли: діравиј шаль, заболочені старі нагавиці та јінче непотрібне дрантьє, котрого не приїмалисьа вже ј торговці старовизни. Серед кухні між двома не однакими, цинковими ліхтарями лежав звиток блідо-рожевого папірѣа — квіти з заставного банку. Осе була „хороша“ кімната в каменици на першім поверсі, з видом на бульвар.

За тот час двоје дітиј спали одно побіч другого на одніј подушчині. Кльод сапав поволи, роскидавши рученьата по ковдрі, — јему було вісім літ; а малиј Етјен, шчо му лиш було штири роки, всьміхавсьа, однов руков обїймивши брата за шију. Коли тусклиј погляд матери зупинивсьа на них, то вона знов зајшласьа сильним плачем і приткала си хустков рот, аби приглушити стони, шчо вихапувалисьа мимохіть. І босо — јїј не було в голові затьагнути на ноги старі черевики, шчо злетіли јїј з ніг — пішла знов ід вікну, сперласьа на варцаб і стала ждати, јак у ночі, немов допитујучисьа чутки від тротоарів.

Каменицьа припірала до бульвару лѣа Шапель, на ліво від брами Поасоньєр. То був стариј, дряхлиј будинок на два поверхи, помальованиј темночервонов красков, з віконницями погнилими від дожджу. Повиж ліхтарні з звїзкованими шибамі, межі двома вікнами, мож було відчитати напись: Готель Бонкер, властитель Марсульѣ, виписану великими жовтими буквами, шчо декуди позамазувані були гіпсовоју плісню. Жервезі заваждала ліхтарньа, і вона спиналасьа на пальці, держачи хустку коло лица. Вона позирала

на право, в тот бік ід бульварови Рошшуар, де перед
 ятками купами поставкували різники в кєрвавих фар-
 тухах; сьвіжі рани вітер заносив відти часами не-
 милу, обридливу воню різаної худоби. Позирала на
 ліво вздовж довгої улиці, зупиняючись маїже як раз
 насупротив на білій масі шпитальу Льярібоазєр, шчо
 саме тоді будувавсьа. З одного кінця до другого сьлі-
 дила вна поволи по міськім мурі, бо в ночи здавалось
 їй кілька раз, шчо чує тамки стони мордованих лью-
 деї; тепер затим трівожно сьлідила очима по всіх те-
 мних углах, закутках та чорних, вохких і нечистих
 западинах, чи не відкриє там, боронь боже, тіла Льянтє
 с проколеним животом. Коли підїмала очи по сеї бік
 того сірого, бесконечного муру, шчо пустим, голим
 рубцем обводив місто довкола, їй показувалась велика,
 сонішна сьвітлість оживлена ранішним парижським га-
 мором. Але вона все зверталась назад, витягаючи
 шию, до брами Поасоньєр, бо жеї приголомшував тої
 вид, як з меже двох підсадоватих павільонів міського
 муру напирив беспереривниї наплив льюдеї, худоби та
 возів, шчо спускались с пагірків Монмартр і Шапелъ.
 Там толочилисьа стада худоби, льюде глотилисьа гур-
 мами посеред дороги, відтам без лику пробиралосьа
 усьаких зарібників, ідучих на роботу с своїм начиньем
 на плечох та с хлібом під нахоју. Тої натиск вливав-
 сьа у Париж і тону в нїм раз-у-раз. Кілька раз Жер-
 везі здавалосьа, шчо меже тими льюдьми роспізнавала
 Льянтє: тоді не зважаючи, шчо може упасти, нахи-
 луваласьа шче більше; але відтак шче міцнішче при-
 тискала хустку до уст, мовби хотіла задавити свій жалъ.

Молодиї веселиї голос відвернув жеї від вікна.

— Чи господарьа нема дома, пані Льянтє?

— Та нема, пане Купо, відповіла, силуїуючисьа на
 усьміх.

То був оден кровельщик; він најмав ген на горі в каменици кімнату за дес'ят франків. На плечох ніс своју торбу; а шчо застав кључ у дверох, то увіjšов там по доброму знакомству.

— Бачу знаєте, говорив далі, ја робју тепер коло шпитальу... Ну, јака хороша весна! Так аж манит чоловіка на двір.

І дививсьа Жервезі на лице почервоніле від плачу. Як увидів, шчо ліжко стојало нестелене через ніч, кивнув звільна головою; відтак пішов аж до діточої постелі, де шче все спали оба хлопці, мов два рум'яні ангели, і стиха прошептав:

— Ов! Љантје зовсім не маје уваги, правда?... Не журітьс'а добродіјко. Јому політика забила голову; оногда, як голосували на Ежена С'ю — то він, небо-рака, ходив, бачилось, мов несамовитиј. Може добре він просидів ніч с товаришами, аби накупитисьа доволі с того лајдака Бонапарта.

— Де там, шепнула вна т'ажко, не то јому в голові! Ја знају де обертајес'а Љантје... Боже мій! у нас та-кож своја жура, як у кожного на с'віті!

Куно прижмутив очи, шчоби показати, шчо він не в тім'ја битиј. І пішов си гет, але вперед спитавсьа шче, чи не збігав би він јіј за молоком, бо може сама не маје як зіјти: вна хороша і добра жінка, може спуститисьа на него, як лиш јіј треба буде помочи. Скоро Куно виjšов, Жервеза знов підіјшла д вікну.

Коло брами все шче глотиласьа худоба. С'љусарів мож було роспізнати по синих куртках, мульарів по білих нагавиц'ах, мал'ярів по загортках, с під котрих видко було јіх довгі б'љузи. З далеку вс'а тота громада пересуваласьа на невиразнім, неозначенім тлі, на котрім визначуваласьа синовата та брудно-сіра краска. Часом дејакиј робітник пристанув на часок, закурьував си

льульку, а другі їшли по при него мовчки на впростець, біде лице випуливши на Париж, котриї через простору улицю Фобур-Поасоньєр пожирав усіх по одному. Тимчасом по обох боках улиці перед двома шинками, де шчо лише повідчиньовано віконниці, мужчини почали приставкувати; а заким переступали поріг, стоїали шче якісь час краї дороги, позираючи с коса на Париж і нємично опускаючи долів руки, котрі тратили вже цілу робітну днину. Перед шинквасом запивали оден до другого, забувалисьа там стоїачи, наповнїали всі кімнати, пльували, кашляли, полокали си горло малими порціями.

Жервеза підстерігала шинок батька Кольомба по лівім боці улиці, бо здавалосья її, шчо там увиділа Льянтє, — коли в тім якась груба жінка, простоволоса та в фартушку, закликала жеї с посеред дороги.

— А слухайте, пані Льянтє, ви шчось нині дуже рані! Жервеза нахилиласьа.

— А, ци то ви, пані Бош!... Ої, маїу нині сила роботи!

— Ци так? Правда! нічо не зробитьса само, доки не приложиш рук.

І завязаласьа бесіда з вікна до тротоару. Пані Бош була сторожиха того дому, де трактиєрник „під двоголовим биком“ заїмав долішні помешканья. Не раз таї не два в жеї хаті Жервеза ждала на Льянтє, не хотьачи засідати сама з усіми мужчинами, котрі там стравувалисьа. Сторожиха повідала, шчо їде недалеко, на улицю Шарбоньєр, шчоби захопити шче в ліжку одного урядника, від котрого жеї муж не може виходити плату за направку загортки. Далі говорила про одного свого мешканця, шчо приїшов сночи домів з яковось жінков і не давав спати нікому аж до третьої години рано. Але бесідуїучи то о сім, то о тім, дуже

цікаво призирилася в лице молодіж жінці; і здавалося, що умисне приїшла під вікно, аби вивідатися дешчо.

— Чи пан Лянтје шче в ліжку? спитала нараз.

— В ліжку, спит шче, — відповіла Жервеза рум'яніючи.

Пані Бош виділа як підступали її сльози до очей, і відај рада с того, пішла далі називаючи мужчин прокльатими, непотрібами, — але знов вернулася і закликала шче раз:

— То відај нині рано јдете до прачкарні, правда?... У мене також је пранье, ја приладжу вам місце коло себе: будем балакати.

Відтак ніби нараз змилювалася дуже:

— А јдіт же гет від вікна, луба моја, не стіјте на студени, ознобитесьа... Цівком посинілисте.

Жервеза не вступалася шче від вікна дві довженні години, аж до осьмојі. Натиск робітницьких бльуз, що спускалися с пагірків, переминув уже; лише шче кілька припізнених переступало браму розмашистими кроками. У шинкарів тоті самі луде стояли, пили, кашляли і пльували. За робітниками надіјшли робітницї: льякернички, модньарки, цвїтнички покулені в тісних плащиках дроботіли вздовж бульварів; ідучи по три по штири враз бесїдували живо, всьміхалися позираючи бистро довкола себе; часом дејака мізерна, блїда, с сумовитим погльадам, ішла сама, одиноко по при мур, обминаючи болото і сьмітниска. Відтак ішли писарчуки і хухаючи в пальці мајже кождиј сьнідав по дорозі своје хлібенья по за оден су; були то молоді, змізеровані хлопці в куртих загортках, з запалими, невиспаними очима; або низкі старчики, що холїталися на ногах, з лицем блїдим та винишченим підчас довгих годин у бјурі; тоті позирали на годинник, щоби пісьля него урегульувати на час свїј

хід. На бульварах настав звичайній ранішній супокій, за-
можні льуде проходжувалися по дворі; мамі без чип-
ків та в брудних спідницях гоїдали на руках малих
дітеї в повитьу, перекладаючи їх на лавках; ціла тов-
па засмарканих, немитих дітеї стусалася, качалася
по землі посеред піску, сьміхів та плачів. Тогди,
з великого жалю і роспуки Жервезу стиснуло за серце,
в голові закрутилося; її здавалося, що всьому вже
кінець, все пропало, що Л'янтје не верне вже ні-
коли. Зблуканими очима позирала вона то на старі,
чорні та вонючі ятки, то на нові, білі шпиталь, де
крізь ряди широких прорубів на вікна видко було бо-
гато порожніх кімнат, по котрих мала воювати смерть.
По за міським муром протів неї ясне небо і сходяче
сонце, підоїмаючись понад пробудженим Парижом, ра-
зило її в очі. Молода жінка сиділа на кріслі опусти-
вши руки і не плакала вже, коли Л'янтје увійшов
спокійно.

— Ци то ти! ци то ти! скрикнула вона і хотіла ки-
нутися ми на шию.

— А вже ж ја. Або що? відповів. Дај ми покі, чого
ся пхаєш... відчепися!

І потрутив її від себе. Сам похмури і лихий
шпурнув з розмахом своїм чорним, фільцовим капелю-
хом на комоду. Яому було двацять шість літ, — ро-
стом низький, чорнявий, податний з лица, з маленькими
вусиками, котрі покручував усе с привички. Він но-
сився по робітницьки, мав на собі стару, поплямлену
загортку, що приставала му тісно до стану, а в його
бесіді пробивався сильно провансальський говір.

Жервеза упала на крісло і зачала жалуватися
уриваними словами.

— Ціліську ніч не примкнула ока... Гадала, що
притрафило ти ся яке нещастье... Куди-с ходив?

де-с ночував? Боже милосернїй! не роби того більше, не роби того більше, бо ошалію!... Скажи ми, Огюст, куди ти ходив?

— Куди ми треба, — а тобі шчо до того! відказав він здвигнувши плечима. О осьмії годині бувєм на Гльасјер у того пријателя, шчо має заложити фабрику капельхув. Запізнивјемсьа; ну, тај волівјем переночувати тамој... А в решті знајеш, шчо не льубју аби мене хто вивідував. Дај ми чистїй спокїй!

Молода жінка зачала плакати. Лъантје побудив дітеј грізним голосом та поривистим трісканьєм кріслами. Діти посідали в ліжку, росщінкані, протирајучи очи ручками; а учувши плач матери зачали ј собі ревіти голосно, шче ј не роздрухавшись добре зо сну.

— Ось і музика! крикнув розльученїй Лъантје. Кажу вам наперед, шчо јду си гет! І хибабим дурнїй вертатисьа съуда знов... Ци не будете тихо? Добре, іду си туда, відким пријшов.

І вже вхопив капельху с комоди. Але Жервеза промовила покванно: — Ні, ні!

І зачала утульувати плач дітеј, пригортајучи јїх до себе. Цільувала јїх в головки і уцїтькавши словами, уложила јїх знов під ковдру. Діти утихли зараз, зачали усьміхатисьа та скоботати оден другого. За тот час змученїй по безсоннїй ночі кинувсьа отець на ліжку, не ззувајучи навіть чобїт з нїг. Але јому не дрїмало-сьа, бистро поводив очима довкола кімнати.

— О, ту чисто, ані слова! — проворкотів.

Відтак позирајучи на Жервезу доповнив злісно.

— Ци ти жінко не обхамишсьа троха?

Жервезі було не більш двајцяти двох літ. Висока, тонка, з дрібними рисами лиця, по котрих було сьлідно зазнані в житьу клопоти, не зачесана, в старих черевиках, сиділа вона дрожачи, лишь у білім кафтаніку

завальанім порохом та мастю з меблів. С тої грижі та плачу здавалася старшою о яких десять років. Докір Лъантје вивів жеї с тої боязкої, податливої постави.

— Чо ти хочеш від мене, чоловіче, сказала оживляючись. Знаєш преці, шчо робю тілько, кільки лиш спромагаю. Я тому не винна, що запхалисмося в таку діру... Хотілабим видіти, ци давби с ради з двоїма дітьми в такій хаті, де навіть печи нема, шчоби загріти воду... Скоро лиш приїхалисмо до Парижа, треба було насамперед наміститися добре, як обіцьювавјес зразу, а не прогајнувати всі гроші...

— Ци прибагби з нев! — крикнув Лъантје, — сама-с давилася тими статками зо мнов, а нині он шчо говориш, — харкајеш на смачні кусники!

Але вна не слухала, говорила далі:

— Але по добру та згоді можби шче видобутися с того... Булам сночи у прачки Фоконје на Новіј-Улиці; вна бере мене в понеділок. А коби вже ти зговорився с тим пријательом із Гльасјер, то до пів року мож би доробитися того, шчосмо протратили марно, — винајмити пригідне помешканье, і жити ладно...

Лъантје обернувся сердито до стіни. Жервеза не стерпіла.

— О як то зараз знати, шчо не дуже розпадајешся за роботу! Тобі коби лиш бути паничом та проходжуватися з леда якими панночками у шовкових сукнях. Правда? ја вже тобі не до вподоби, відколи через тебе позаставлявалам усі свої річи... Бајка! булабим ти не виноминала, булабим шче ждала тихо, але ја знају, де ти пробував сеї ночі! Гадајеш, шчом тья не виділа, јакјес ішов у Великиј-Балькон іс тов Адельков, шчо лиш волочится по місті. А, нічого, дібравјес си не аби јаку! Тај шче, чудо јакесь, дре

ніс до гори, як крілівна... О, вона вже трібувала щастя з усіма трактієрниками!

Одним скоком Лъантје зірвавсь на рівні ноги. Очи почорніли му як уголь. Гнів того чоловічка переходив у страшну лютість.

— Так, так, з усіма трактієрниками! повторила молода жінка. Пані Бош відправит їх з дому, жеї, і тоту довгу почвару, жеї сестру, бо каже, шчо лиш огидьат дім, водьачись безустанку з мужчинами.

Лъантје затиснув кулаки; відтак ухопив жеї по виж плечі, потеленав нев з усеї сили і шпурив ід ліжкови; вона звалилась на дітеї, а тоті знов у ревіт. Сам лъаг знов на постіль, лютіє як дикий звір, воркотьачи щось, немов чоловік шчо рішивсь на якесь діло, с котрим вагувавсь вперед:

— Не знаєш, небого, шчо ти наробила... Пожальєш того, увидиш.

Діти плакали, мати кулилась на ліжку і тульачи їх до себе, однозвучним голосом повторьала все тоті слова:

— Ох! коби ми не ви, мої малі небожьатка!... Коби не ви!... Коби не ви!...

Лъантје не слухав уже, лежачи спокієно горілиць і устроївши очи в стелю; в його голові засіла якась незрушима, незмінна гадка. Так лежав він маїже цілу годину, сон го не бравсь, хоть утома тьаготіла му на повіках. Відтак обернувсь на бік і сперсь на локоть, с похмурим і незломним позором. Жервеза кінчила попрьатувати в кімнаті. Вона зсадила і повбирала хлопців таї застельовала їх постівку. Він дививсь як вона замітала, стирала порошок, але кімната все була чорна та нужденна: стелъа закопчена, напірові обої повідклижувались від вохкости, крісла старі, пігнуті, а на кривобокі комоді шче значнішче виказались с під

стирки масні плями. Відтак вона попідпинала собі волосє перед невеличким, круглим зеркальцем, шчо висіло на клинку коло вікна, у котрім він голивсьа звичайно, і стала митисьа, а він призиравсьа на її голі руки, голу шију, і здавалосьа, шчо займаєсьа якимось порівнаньєм. Далі всміхнувсьа. Жервеза нальгала на праву ногу; але того не було сьлідно, хіба лиш тогди, як коли змучитьсьа і упаде на силах. Перебувши таку ніч, сего ранку кривала такој добре, спираласьа на стіну.

В хаті було тихо, одно до другого не обзивалосьа більше. Здавалосьа шчо він жде чогось. Вона квапиласьа, силујучись показати рівнодушне лице і задављујучи в собі жаль. Коли взяла складати в оден звит брудну білизну, шчо лежала купов по за куфром, він нарешті розцілив рот і спитав її:

— Шчо ти робиш?... Де їдеш?

Вона мовчала зразу, а потому, коли він спитав шче раз, уже сердито, — відповіла:

— Та відав видиш... Іду прати, тај уже... Діти чеј не будуть ходити у кагльанках.

Він казав її зібрати шче дві чи три хустки. Відтак троха згоді промовив знов:

— А маєш гроші?

— Гроші! та відав не вкралам ні відки... знаєш добре, шчо шче передучора дісталам три франки за чорну спідницю. Два рази сьнідалисмо тамки, тај по грошех, минулисьа... Мају шче лише штири су на праньє... Ја не гандљују так, як декотрі...

Він не сказав ні слова на тој притинок, зліз із ліжка і обіздрів тих кілька лахів, шчо висіли довкола по при стіни. Далі взявсьа, витер від болота сподні і шаль, отворив комоду, вијимив відти кафтаник і дві

жіночі сорочки і зложив то на купу; відтак всьо тото дав Жервезі до рук, мовлячи:

— На, понеси того на застав.

— Ци не хочеш ти, абим забрала і діти? обізвалася вона. Ба! коби лиш зичили на діти, зараз збувбисся клопоту!

А однак пішла до заставного банку. За пів години вернулася, положила на коминку п'ятифранкову монету, а квіт кинула до других, шчо лежали меже ліхтарями.

— О тільки ми дали, сказала. Хотілам шість франків, але нішчо ї говорити, не спосіб більше... О! вони певно не втратять на тім... А льюдеї там усе гурма!

Льантје не брав зараз гроші. Він ніби чекав, шчоби вона взяла уперед і лишила му сама дешчо. Але вкінци сховав їх у кішеню, як увидів, шчо на комоді је шче троха шинки в папери і кусень хліба.

— Не сьмілам іти до молочниці, бо її винносся за вісім день, мовила Жервеза. Я зараз вернусся, а ти за тот час підеш купити хліба і котльєтів на сьніданье... Возьми також літру вина.

Він не перечив нічо. Здавалося, шчо вже буде тихо. Жервеза позбирала бруди. Вона хотіла взяти шче с куфра його сорочки і шкарпїтки, але він крикнув на ньо, шчоби того не кивала.

— Лиши мою білизну, чуєш! Обїждуся!

— Про шчо обїждєшся? спитала підоїмајучись. Та відав не будєш убиратисся в бруди? треба преці випрати.

І неспокіјно поглядала на його хороше лице, завваживши на нїм тої завзятї гнів, котрого, здавалося, не зм'якшит уже нічо. Він офукнувся, вирвав її з рук білизну і кинув назад до куфра.

— До дітчої матери! послухаєш мене чи ні! Коли ти кажу: лиши, то лиши!

— Та чому? обізвалася блідіючи, бо догадувалася чогось страшного. — Тобіж не треба тепер сорочок, у дорогу не вибираєшся... Чи то ти шчо зашкодит, як їх виперу?

Він вагувавсь трохи; його непокоїв její жаркиї, допитливиї погляд.

— Чому? чому?... Обіјдусь! Ти ходиш та розказуєш усюди, шчо на мене тратишсь, шчо мја обпираєш, обшиваєш. Коли так, то обіјдусь про тебе, аби знала! Ти дбај о себе, а ја буду о себе... Ти робітниця, прачка, а ја непотріб.

Вона взяла го просити, правдатись перед ним, шчо ніколи не жалувалася; але він з лоском замók куфер, сам сів на віко і крикнув јіј в очи: Ні, тај годі! Ніхто не сьміє братись до моїх річей! — Потому, шчоби уникнути тих поглядів, котрими вона го прошибала, пішов і протьагсь знов на ліжку, мовјачи, шчо хоче спати, і шчоби вона не лоточила му більше голову. Сим разом здавалось, шчо діјено заснув.

Жервеза стала, не знајучи шчо ј робити далі. Хотіла коннути в кут приладжениї звиток шматъ, а сама сісти та шити. Але рівне храпанье Лъантје успокојило její. Взяла синю фарбку і кавалочок мила, шчо було шче від переднішного пранья, приступила ід дітьом, шчо забавлялись тихо перед вікном старими корками від фляшок, поцільувала јіх тај шепнула тихо:

— Бавтесъ ладно та тихонько, а не галасујте, бо татко спит.

Як замкла за собов двері, то лиш здержуваниї, придавлениї сьміх малих хлопців гомонів у тишині під чорною стелеју. Була десьата година. Крізь отворене вікно входило сонічне промінье.

На бульварі звернула Жервеза на ліво і справилася новов уличев Гут-д'Ор. Поздоровила паньу Фоконьєр, ідучи по при жеї крамницю. Вона јшла дальше, до другої прачкарні, шчо була у середньанській часті улиці, де дорога здімалася в гору. Повиж одного низького будинку здвигалися в гору сірими кругляками три великі посуди на воду, дужі цинкові ціліндри; а на затильу високо зносилася сушарня на другім поверсі, з усіх боків замкнена віконницями с тонкого латя, аби вітер міг добре продувати; крізь віконниці видко було порозвішуване шматє до сушеня на мосьяжних дротах. По правім боці тих посудшинів правильно і голосно простиј комин від парової машини, жбухајучи клубами білого диму.

Жервеза, привична до болота, не підјмала спідницю, — просто підішла під двері, котрі були заложені бочками з золоју. Вона вже зналася з властителькоју прачкарні. То була низенька, сухорльава женщина з зболілими очима, — все сиділа у кабінеті за скляними дверьми при записних книжках; коло неї на полицках стојало мило, роспушчена фарбка в склянках, квасна сіль у пачках. По дорозі Жервеза вступила там по свіј пранник і по шчітку, шчо дала јїј була до сховку, јак прала там уперед.

Відтак взяла свіј нумер і пішла.

Прачкарня містилася в просторіј шопі під плоскоју стелеју з грубими перекладами на зелізних підпорах. Широкими, чистими вікнами свобідно входило з надвору јасне сьвітло прорізујучись крізь теплу пару, шчо налягала там мов молочна мрака. З декотрих кутів здојмалися дими, розстельујучись і заслонујучи підлогу синьавоју поморокоју. Воздух був вохкиј і важкиј, перемішаниј с териким, удушливим, мильаним запахом, а часом сильніше над усьо заносив золоју.

Коло пралів по обох боках осередного проходу стоїли рядами жінщини з голими до повиж ліктів руками, з голими шиями, в попідкасуваних спідницях, с під котрих видко було ноги в кольорових панчохах та в шкіряних, шнурованих черевиках. Вони тріскали шчо сили, реготалися, натужувалися, шчоби голосніше крикнути яке слово серед того лускоту, нахильувалися ближче до цебра, нечисті, невважні, обхльпані, мокрі як по зливі, а зіпріті та червоні, аж пара з них іде. Кругом під ними і повиж них текла, журчила вода, зачиралися і спорожнювалися повні ведра літепла, відоткані чони сьакали з гори студенов водов, пранники прискали, шматьє скапувало, а відтам, де вни хльпаналися, брудна вода струями стікала в похилі ровки. А посеред тих криків, посеред стукоту в такт, шумячого плюскоту води та гуку шчо здоїмавсьа і глух під мокров стельов, — парова машина, всьа біла від роси, саніла та футіла без устанку, важкими оборотами свого розгінного колеса немов регулюючи тот страшний галас.

Жервеза јшла звільна переходом, позираючи то в право, то в ліво. Вона несла свій звиток під руков криваючи на ногу шче дужче в тім розруху прачок, шчо потручували неју.

— Сьуда! сьуда, луба моја! кликав јі грубиј голос пані Бош. Вна прала на самім крају по лівім боці. Молода жінка пішла туда. Сторожиха натирала міцно шкарпитку і зараз стала бесідувати не кидаючи з рук роботу.

— Станьте оту, ја приладила вам місце... Не богато вже мају. Бош мајже ні крихти не брукaje шматьє... А ви? ви також не довго забавитеся с своїм. Шчось ваш звиток невеличкиј. До полудня можемо сьа впорати і піти домів на сьніданье... Уперед давалам бі-

лизну до прачки на улиці Пульє, але вна гет збавляла ми річеј своїм хльором та шчітками. Від тогди перу си вже сама. Тај ліпше виходжу; тільки лиш кошту, шчо мила купју... Ну дивіт, геј, з отими сороччєнєтатами давно вже належалосья вам бути на воді. У тих малих відмінчєат, бігме боже, ци саджа на заді, ци јака нужда, шчо так чорньєат усьо на собі.

Жервеза розвязувала свіј звиток, розкладала діточі сорочки. Пані Бош радила јіј взяти коновку лугу, але вна відповіла.

— Нашчо! доста ј літепла... Мојі руки знајутсья с тим добре. То міні не першинка.

Вна повибирала білизну, відложила на бік кілька кольорових штук. Потому наточила с чопа штири коновки студенојі води до свого цебра і замочила там біле рубатьє; відтак позасукувала рукави, підкотила си спідницю, зібрала јі с переду меже коліна і стала жмикати с першого своје шматьє.

— Не першинка вам, кажете? — повторила пані Бош. Ви відај були прачков у своїм крају, правда, моја луба?

Жервеза розпростерла сороччину на вузкій дошці, намилила, обернула і намилила з другого боку. Заки відповіла сторожисі, вперед взяла в руку пранник і стала ним тріскати, викрикујучи слова з натиском при рівностајних, сильних ударах.

— Прачков, прачков, аја... На десьєатім році... Буде вже тому дванајцьєат літ... Ходилисмо бувало на ріку... Там не так як ту... Було заладжене таке прало під деревами, шчо лубо ј подивитисья... а вода така чиста, чиста... знајете, в Пльассані? Не знајете, де Пльассан? коло Марсејль?...

— Ну, нівроку, ото! скрикнула пані Бош весело, видьачи як Жервеза рубаје пранником. Јака то сила в тих

дрібних, панських ручках! тоти би вам залізо скували, як виджу!

Бесіда велася далі голосно. Сторожиха мусіла часом нахильуватися, щоби чути. Незадовго всьо біле рубатьє було пережмикане. Жервеза склала го знов у цебер, потому брала відтам по одній штуці, намильувала другий раз і натирала шчітков. Однов руков справляла на дошці рубатку, а у другій тримала коротку шчітку с пирію і стьагала нев брудне милинє, котре стікало з дошки довгими пасмугами. Шчітка шуршіла тихо; тогди прибилилися одна до другої і зачали бесідувати тихіше.

— Ні, ми не вінчані, а такої так, говорила Жервеза. По шчо мају таїтисся. Лянтје такиї добрії, шчо не варто бути му жінков. Коби ми не діти, ідіт!... Міні було штирнаїцять років, а йому вісімнаїцять, як народився нам старшії. Другий був у штири роки по першім... То склалосся так, як звичаїно складаєсся, знаєте... Дома бідувалам; тато Маккар, ци було за шчо, ци ні, місит бувало ногами та лунит, шчо аж шкіра трішчит. Зазнала ја не трохи; а далі гадају: погуляју си... Булибисмо повінчалися, але не знају чому, — відав родичі наші не хотіли.

Вна натирала, а руки червоніли під білим шумом.

— Жака ту в Парижи вода тверда, — промовила.

Пані Бош жмיקала вже лиш поволи; поставкувала, запиньалася, щоби побути тамої та вислухати тоту казку, шчо вже дві неділі мучила жеї цікавість. Рот жеї до пів растулився на жеї широкім лици; очи світилися з утіхи, шчо не помильалася в своїх догадках, а на думці її усе вертілося:

— А ци не казала ја. Певно мала бути якась колотня меже ними.

Відтак голосно:

— То він не добрий дльа вас?

— І не споминайте! відповіла Жервеза. Доси був він дуже добрий, шчо правда, але відколисмо в Парижи, — гірка моја година, не мож му ніяк догодити... Треба вам шче знати, шчо јего мати померла тамтого року і лишила му дешчо, відај сімнајцять сот франків. Ну, тај загадав јіхати с тим до Парижа. Тато Маккар бив мене все, шчом си нераз костеј не чула, а ја зібралася тај појіхала з ним сюда; забралисмо с собов і дітеј. Мене мав намістити у прачки, а сам він капелушник, бувби працьував де в котрім заводі. Так булоби нам певно добре... Але, видите, Лъантје спаносився, перевів гроші; він бо ј уперед скорішчиј був до забавки јак до роботи. Одним словом, непотріб тај годі... Зајіхалиж ми до готелу на улици Монмартр; відтогда то обіди, то фіјакри, то до театру, — купив собі годинник, міні шовкову сукню, — бо він дуже шчирій, јак маје гроші. Тај знајете, то на се, то на то, протратилосся все до чиста, і до двох місьаців осталисмось з нічим. Тогди то перебралисмось на мешканье до готелу Бонкер, тај від того часу распочалосся наше погане житье...

Тут вона зупинилася, бо нараз здавило јі в горлі і сльози підступали до очіј. Натиранье вже було скінчене.

— Ітиж би міні теперь по окріц, — промовила.

Пані Бош не дуже рада с того, шчо Жервеза урвала на најцікавішчім місци, прикликала послугача.

— Міј лъубиј Шарль, принесіт з ласки својејі коновку окропу дльа сејі пані, бо сама не маје коли, дуже кванится.

Хлопець узяв коновку і приніс назад повну. Жервеза заплатила; коновка окропу коштувала оден су. Вильала воду в цебер і намила білизну в руках шче

последній раз, нахильуючись понад цебер серед пари, котра осідала сірими пасмушками на її білявім волосьу.

— А дайтеж до води хрусталь, у мене є троха, — сказала приязно сторожиха і спорожнила у Жервезин цебрик остаток квасної соли, шчо мала шче в мішечку. Хотіла дати її шче своєї золи, але молода жінка не хотіла, — казала шчо масні плъами пустът і від того.

— Міні сьа здає, шчо він трохи гульака, — зачала пані Бош, звертаючи на Лъантје.

Жервеза нічо, лиш кинула головов, перучи далі нильно.

— То тож того, — говорила тамта, — ја покмітила вже не одно...

На те Жервеза бистро рушиласьа, випростувалась і поблідла як полотно вдивлюуючись в лице сторожисі.

— О ні! ја в нічим не сьвідома! спохватиласьа тота. Кажу лиш, шчо здає ми сьа, шчо він лубит жартувати, тај тільки... От, тоти дві дівки, шчо мешкајут у нас, Адель і Віржіні, знајете, ну! він жартує з ними, сьмієсьа, але більше нічо, то знају певно.

Молода жінка стојала просто перед нев зі споченим лицем, з мокрими руками і не спускала з неї ока, вдивлюуючись глибоко. Сторожиха загніваласьа, вдарила кулаком в груди і забожиласьа.

— Бігме боже, ја в нічим не сьвідома! Вірте ж, коли вам кажу!

Відтак успокојившись доложила солодким голосом:

— Ја гадају, шчо він мусит бути добриј; у него очи дуже шчирі... Він оженитьсьа з вами, лубочко, ручу вам!

Жервеза обтерла си чоло мокров руков, потому витъагла з води другу штуку білизни і схилиласьа знов над цебром. Јакијсь час мовчали обидві. В ціліј

прачкарни також троха протихло. Вибила одинаїцьата година. Половина прачок попричякали однов ногов на своїх цебрах і їли ковбаси с хлібом; кожді стоїала при ногах відоткана літра вина. Лише господині, котрі поприходили з малими звитками шматя, квапились, позираючи на кругле віконце повиж бјура. Де-не-де чути шче було лусканье пранником посеред тихих сьміхів і бесід при жванці та ликанью, а парові котел ідучи своїм строєм без відпочивку, наповняв велику сальу своїм тремтячим та шинучим гамором. Але жєнщини не чули того гамору; то було ніби храпанье самої прачкарні, жеї горьачі віддих, шчо здоїмавсьа мраками по під стельу. Робилосьа чим раз горьачішче; сонічне промінье входьачи крізь високі вікна запальувало склубчені пари сіро-рожевими і синьавими відтіньами. Шарль ходив від одного вікна до другого і спускав полотняні грубі навікниці, бо жінки стали жалуватись на задухоту; відтак переїшов на другі бік і повідтикав малі віконця. Јого похвалили, радувалисьа, плєскали в долоні серед загальної веселости. Далі затихли ј посьлідні пранники. Прачки с повними ротами нічо, лиш махали ножами в руках. Настала така тиша, шчо чути було добре, јак там у куті шуркав лонатов головенник, шчо топив у печи під машиноју, јак згортав вуглье з землі і кидав у піч.

За тот час Жервеза прала свої колъорові річи в теплім милянью, котре відложила на тото; присунула до себе підставку і перекинула на жертку всі кавалки, а синьава вода стікала з них на земльу. І зачала полокати. Позад неї точиласьа с чопа студена вода до широкого цебра шчо стоїав на землі, поверх него були дві перекладини, де складаласьа білизна до полоканья.

— Ось зараз уже ј скінчите, упоралистєсьа борзєнь-

ко, — промовила пані Бош. Я почекају шче троха та поможу вам перекрутити всьо шматъе.

— О дякују вам, не трудіться дурно, відподіла молодда жінка подавльујучи у студеній воді кольорові річи. Якби простирала, то не мовју, а то дрібні кавалки...

Але прецінь треба було конче пријмити сторожишину поміч. І одна за оден кінець, друга за другиј, крутили обі багрову вовняну спідницю, котра пускала з себе жовтаву фарбу,—аж пані Бош скрикнула:

— А ось і Віржині; ади яке високе!... Ба с чим тота довгульа jde сюди, — с тими кількома лахами в хустині?

Жервеза підвела швидко голову. Віржині була десь у тих роках шчо вна, але висша ростом, чорнява і ладна, хотъ лице мала занадто подовговасте. На ній була стара чорна сукня с фальбанами, а на шиї червона стьажка; була зачесана старанно; волосъе було зіbrane в сину шнелкову сітку. Вна прижмурила очи мовби шукала чогось; і як увиділа Жервезу, штивоно, гордо, викручујучи клубами, пішла по при ньу і розложилаcъ в тім самім ряді, о пјать цебрів дальше.

— А то якась примха најшла на ньу, говорила далі с тиха пані Бош. Та вна шче ніколи не вижмикала си пару рукавців... То чујете, нема нігде більшојі непотрібки як вона! Ніби якась швачка, а навіть не зашије собі на черевики! Такаж сама шчо до крихти ј јејі сестра, лъакерничка, тота Адель, — то вам до підочого! два дни јі нема, аж десь на третиј день покажесъа до варстату! Тото не знало ні вітця ні матери; жије тото не знати с чого, а радше жије с того, шчо встидно ј казати... Ба шчо таке там натираје? Ов! ци то спідниця? Аж ми бридко, — тота спідниця навиділаcъа там не троха!

Очевидно пані Бош хотіла јти під лад Жервезі.

А сама, по правді, нераз пила каву з Адель і Віржині, як коли тоті мали гроші. Жервезі дрожали руки, вона не обзивалася нічо, лиш квапилася борзо. Засинила воду в малім цебричку на триногах, склала там біле шматъе, подавила го трохи в воді, потому вијмала одно за другим, крутила злехка і перекидувала на жертку. Хоть вона обернулася до Віржині плечима, але чула як тота глумилася позад неї, позираючи на нью с коса. Здавалося, шчо Віржині пријшла умисне лиш того, шчоби зачепити жеї. Жервеза јакось обернулася на хвильку, і одна на другу видивилися з заста-новкоюу.

— Дајте јіј покій, — шепнула пані Бош. Та ві-дај не пірветесья ту за чівку... Кажуж вам, шчо нічого не було! Тај то не вона!

Молода жінка вішала вже на жертку посльідну рубатку, коли коло двериј почувся сьміх між прачками.

— Јакісь два хлопчики відпитујут ту мами! кликнув Шарль.

Всі жінки обіздрілися. Жервеза пізнала своїјх, Кльода і Етјена. Хлопці, скоро лиш жеї увиділи, зараз побігли д ній через нальльане болото; јіх непозашчі-плъувані черевики стукали запјатками по підлозі. Стар-шиј Кльод держав за руки маленького брата. Прачки обізвалися до них ласкаво, видъачи, шчо вони трохи бојатся і всьміхајутся встидливо. Хлопці стали пе-ред своїов мамов, держачись за руки і підојмајучи до неї свої білвъі головки.

— Ци тато вас прислав? спитала јіх Жервеза.

І зігнулася, аби завјазати Етјенови черевички, тај увиділа шчо Кльод мав на пальци кльуч з номером від јіх кімнати, котрим похитував.

— Ти приніс міні кльуч? сказала здивована. Та на шчо?

Хлопець ніби нагадав собі за ключ, бо забув був, шчо го несе на пальцѹ, — і сказав дзвінким голосом:

— Тато поїхав.

— Пішов тато купити сьніданє, та прислав вас по мене?

Кльод подививсь на малого брата, завагувавсь, не знав шчо казати далі. Потому зачав одним тьагом:

— Ні, тато поїхав... Зіскочив з ліжка, зложив усі річи до куфра, зніс куфер на візок... таї поїхав.

Жервеза зблідла страшенно, підіймалась поволи, поводьачи руками то по лицю, то по чолі, якби її голова лупалась на части. І не казала більше нічо, лиш усе тоті слова, по дваїцять раз.

— Ох! боже мїї, боже!... ох! боже мїї, боже!... боже! боже!...

Теперь пані Бош взыалась сама випитувати дітеї, розцікавлена до решти тов приключков.

— Ну, лубиї мїї, кажи ладно, як було... Тато сам замок двері і казав вам занести ключ мамі, так?...

А до уха Кльодови:

— Ци була може і яка пані на візку?

Хлончина змішавсь знов, і зачав своїу казку на ново:

— Тато скочив з ліжка, зложив всі річи до куфра, таї поїхав...

Тогди пані Бош пустила го, а він потьаг свого брата до чопа, і оба стали там бавитись, точучи воду.

Жервеза не могла плакати, лиш стогнала стоїачи оперта о цебер, закривши лице долоньами. Часом лиш зітхала протьажно, шче сильніще затискаїучи очі пальцями, мовби хотіла провалитись в тоту чорну безодню. Її такої здавалось, шчо паде в якусь темну глублинь.

Вна перестала на хвилю, обіздрілася назад себе і зачала знов стиха своїм грубим голосом:

— Вона сьмієся з вас, шчо ви плачете,— тото непевне дівчиско. Шију бим дала, шчо вона лиш того пријшла ту ніби с праньєм, аби подивитися, шчо ви ту робите... Адіт, пристала до онтих тај розказује јім за вас.

Жервеза відојмила руки, подивилася. Як увиділа перед собов Віржіні посеред трьох чи штирьох жінок шчо шушукали поміж собою зиркајучи на нью, јејі шірвала страшенна лютість. Затрьаслася всім тілом, витягла руки шукајучи на омацки, чи не зарве шчогідня, — поступилася два кроки, надибала повну коновку, вхопила јі обіруч і вильльала воду на осьліп.

— Пек ти, почваро! скричала висока Віржіні.

Вна відскочила в зад, лиш черевики на ніј змочилися. Тим часом ціла прачкарня жінок, котрі перед тим були вже зворушені слезами молодожі жінки, тислися ближче, шчоби видіти баталіју. Одні повилізали на цебри, другі збіглися з руками повними милинъа. Обступили довкола.

— Адіт на опуда, — репетувала Віржіні. — Та чого сьа чіпаш до мнъа, бісновата якась!

Жервеза стала, дрожачи мов у пропасниці, з витягненом на перед бородов, і мовчала, бо не мала шче такого виправного паризького јазика. Тамта плескала далі:

— Дивіт на поблику! Навкучила јіј сьа провінція, та ту пријшла! То шче дитинов герштикалося з жовнірами!... Одну ногу лишила в своїм крају! Відогнила ніжка, а шчој!...

Всі зареготалися. Віржіні видьачи своју перемогу приступила два кроки і простујучи свіј високиј стан верещала шче голоснішче:

— Ану! стрібуй шче раз, стрібуй, ја ти віддам не так! Абис знала, — не сьмієш зачіпати ту нікого... Чи ја жеї знају, тоту огиду! Ој коби мја лиш була досьагла, ја би јїј всинала такого, шчо кожде булосьа надивило! Нај лиш скаже оту, шчо ја јїј винна... Кажи, шельмо, шчом ти зробила?

— Та не вередисьа так, — промовила Жервеза. Знаєш добре... Вчора вечір виділи мого чоловіка... За дурно не чінајусьа нікого!... Заткајже си писок, бо ти голову провальу, чуєш!...

— Жеї чоловіка! Ај! не роби з себе сьміху, бідо якась!... Чоловіка велебної пані! јакби нібито був чоловік у тої поблики!... То не ја тому винна, шчо тьа покинув. Анім ти го підмовила, анім украла. Можеш си го пошукати в мене... Та ти лиш затројувала житье тому чоловікови, коли хоч абим ти вповіла правду... не вартјес јего мізинного ніхтьа!... Він був дльа тьа аж надто добриј... Ци ти му бодај випрала коли хоть ковнірик? Ану но, хто відшукаје јімости чоловіка?... Вна віддъачитсьа ладно...

Жінки знов у сьміх. Жервеза мајже шопотом — нічо лиш усе одної:

— Знаєш добре, знаєш.. То твоја сестра, — ја жеї розірву на шкаматье...

— Ну, то јди почухајсьа з мојов сестров, — знов зачала Віржіні брати жеї на посьміх. А! то хїба сестра! Може бути, не перечу, бо ти шче не вмиласьа до мої сестри... Але міні шчо до того! То припаднá година, коли ту не мож уже вижмикати си тихо рубатку! Даж ми чистиј супокїј, чуєш, мају вже того по вуха!

Але по хвили такој сама распочала знов сварку. Змовкла на мінутку, вдарила кілька раз пранником, а далі стала договорювати:

— Так, абис знала! то моја сестра. А шчо јіј зробиш?... То так лъубјатсѣа обоје! Јди та подивисѣа, јак вони цілѣујутсѣа!... Добре мав, шчо тѣа покинув з онтими бајстрѣуками!... Видно, шчо јакісѣ урвителі, личиска замурдзані по самі вуха! То оден від јакогосѣ шандарѣа, правда? а шче троје задушилас, бо не хотіло ти сѣа везти с собов тілько тлумків... То такој сам твій Лъантје росповів нам се. Е! шче ј не тілько казав!... тај тото, шчо му вже доста твого стерва!

— Лъопавко! лъопавко! лъопавко! ревіла Жервеза без тѣамки, дрожахи зі злости.

Обернудасѣа, посмотрила шче раз по земли, на-ткнуласѣа на малиј цебрик, вхопила го за ногу і ливкнула засиненов водов Віржіні в лице.

— Гадро погана! Отто, вже по мојіј сукни! верешчала тота за обільльаниј рукав. Погоди суко!

Та ј собіж вхопила коновку, і на молоду жінку. Тогди роспочаласѣа велика баталіја. Обі пустилисѣа по прачкарни, хапали повні коновки, таскали назад і зливали одна на другу. Кожда полива пересипаласѣа лајкоју. Вже ј Жервеза рубала зуб за зуб.

— На! огиднице!... На шче ј то! То добре дѣла прохолоди!

— На ј тобі, помијнице! На шльомпо! Обхамисѣа хоть раз у віку.

— Ну, ну, ја тѣа так обхамју, ти довговјаза опирице!

— На шче!... Виполоч си зубишча, та приберисѣа, абис мала јак піти вечір на вулицѣу Бельом.

Далі зачали точити воду с під чопів, не перестајучи огидитисѣа остатними словами. Першими коновками не трафљали шче добре, але вкінци зачали мірити до ціли. Віржіні перша обахморила конов у самі очи; вода пішла за ковнір, потекла плечима і грудьми,

цъури́ла крізь сукню. Вна шче не стъамиласъа, як уже друга конов засъагла јі з боку; вода хлъуснула в ліве ухо, змочила цівком волосъе, а вно роспустилосъа плечима мов мотузки. Жервеза дістала насамперед у ноги; вода набраласъа в черевики, приснула повиж колін; дві другі коновки зільльали јіј клуби. А впрочім, далі тьажко було зміркувати всі замахи. З них обох цъури́ла вода від голови до ніг, станики поприставали до плечіј, спідниці поприлипали до тіла, від појасниці аж до споду закоценілі, сціплі дрожали від холоду, а з усіх боків съакала з них вода, як с парасолів на дожджи.

— Якіж вони сьмішні! обізвавсѣа хрипливиј голос јакојісь прачки.

Всѣа прачкарнѣа веселиласѣа дуже. Жінки проступилисѣа на бік, щоби ј јіх не обхльапано водоју. З усіх боків чути було плесканъе і жарти посеред жбуханъа с повних коновок. На землі спливала вода потоками, обі женщины бродили по самі кістки. Але зухвала Віржіні підіјшла хитро, пірвала раптом коновку с кіпјачим лугом, щчо одна јејі товаришка лишила тамој, і фурнула. Жервеза пискнула. Гадали, щчо вна вже цівком обпарена. Але тота лиш троха снєкла јіј ліву ногу. За то Жервеза, з злости та з больу, не зачирала вже, а лише порожнов коновков шпурнула в ноги так сильно, щчо Віржіні аж упала.

Всі прачки заговорили разом:

— Отак! уломилаж јіј ногу!

— Матінко христова! та бо тота хотіла снєчи онту на шкварок!

— Такој білъава маје раціју, коли јіј чоловіка віднѣали!

Пані Бош підіјмала руки до гори і цудуваласѣа. Вна дуже розумно запхаласѣа в кут меже двома цѣбрами, а перестрашені діти, Кльод і Етјен, заходъачи-

сьа від плачу, чіпалисьа за жеї спідницю, а крізь їх ревіт раз у раз проривалисьа переразливі крики: Мамо! мамо! Пані Бош як увиділа шчо Віржіні на землі, вихопиласьа зі свого кута, потягла Жервезу за спідницю, мовлячи:

— Ану буде вже, забирајтєсьа відси! Мајте розум... Бігме! ја мало не вміју оту. То ніхто шче не видав такої біжки.

Але зараз відступиласьа, сховаласьа знов у кут за цебрами з обојіма дітьми. Віржіні скочила Жервезі до горла, тисла жеї за шију, хотіла задушити. Але тота стелепаласьа нагло, вирваласьа тамтіј з рук, і собіж вчепиласьа јіј за волосє, јакби хотіла зірвати јіј голову. Біжка розпочаласьа на мовчки без крику і ганьби. Вни не бралисьа по підруч, але скакали до очіј, щипали, драли ніхтьами всьо, шчо попалосьа. Червона стьажка і сина сітка високојі чорньавки по-дерласьа цівком; станик на плечу розірвавсьа, а відти показалосьа тіло, ціле рамја; з більавојі злетів від кафтаника рукав, шчо ј не знала коли, в сорочці вчинивсьа роспір, а крізь него видко було голого тіла повиж појаса. Відорване драньтьє літало. На Жервезі уперед показаласьа кров іс трьох задирок на бороді, а вна сокотила лиш очі, зажмурьуваласьа за кождим позаушником, шчо би противниця не позбавила жеї ока. На Віржіні шче не видко було крови. Жервеза з-очила жеї вуха, злостиласьа шчо не може дістати јіх, аж на-решті досягла оден ковток, шарпнула і роздерла вухо; кров потекла.

— Біјтєсьа бога, розлучіт јіх, бо закатујутєсьа на смерть! обізвалосьа кілька голосів.

Прачки приступилисьа ближче. Вчинилисьа два табори: одні захочували обох противниць, јак цькуєсьа зажертих собак, — а дразливішчі відверталисьа,

кликали шчо буде вже, шчо росхорујутся від того. І мало шчо не занеслося на загальну битву; одні других називали непевними, ледашчими; протьяглося кілька закасаних рук і відгомоніли три позаушники.

Пані Бош здогадалася прикликати хлопця.

— Шарль! Шарль!... Де тої задівся.

І заздріла го, як з вишки позирав спокіжно, зложивши рука на охрест. То був дуже химерний хлопець. Він реготався, заглядав по обох жінчинах у ті місця, де розідрана була на них одіж. Мала білавка була йому така товстенька як перепелиця. Сьміху варто, як би її сорочка распоролася цівком.

— Ади! промовив прижмурюючи око, вона має перець під пахов.

— Ігій! ци ти там! крикнула пані Бош. А злазиж швидко, та ходи помочи розборонити їх. Таж ти предці годеи!...

— Аја! хібабим розуму не мав, братисся самому до них! відповів супокіжно. Еге! аби ми видрали око, як оногда, правда? Ја не наставлениј ту до того, — то вже булоби за много на мене.... Шче чого не стало!... А ви не біјтесся нічого, ого! Јім добре, як сьа трошка прочухајут. Увидите, які будут ласкаві потому.

Сторожиха на решті зачала грозити шчо піде по поліцјанта. Але властителька прачкарні, молода, делікатна жінчина зі схорованими очима, стала перечити виразно. — Не хочу, каже, тај не хочу, — то навелоби ганьбу на мій дім.

На землі валька тóчилася дальше. Нараз Віржіні підојмилася на коліна, вхопила з землі пранник і зачала вимахувати. Вона харчала не своїм голосом:

— Погоди суко! Попамјатајеш ти мене!

Але Жервеза борзо посьагла руков, пірвала та-

кож другий пранник і підняла го в гору, мов яку ломагу. Jejі голос хрипів також.

— А! ци хочеш абим тья прожмикала... Погоди, пощипльу тья на митки!

Якиєсь час чьапїли обї на колїнках і срожилисѣа одна на другу; задиханї, захльпанї болотом, с поїдбиваними гузами, з росчїхраним волосєм, шчо лїзло їм у очи, чатували, котра вдарит на перед. Перша Жервеза морснула Віржїні по плечу, а сама кинуласѣа в бїк, шчоби jejі не трафив пранник тамтої; а однакo дістала доброго лупнѣа в стегно. Тогди справившисѣ у такт зачали лупатисѣа як прачки білизну лупајут на водї...

Ледво їх розборонили. Висока чорнѣавка, заплакана і запаленїла від встиду, вхопила своју білизну і чим борше забраласѣа відтам; вона зістала поконана. За тот час Жервеза причепила си рукав до кафтанїка і поправила на собї спїдниці. Jejі сильно болїла рука і вна попросила, аби панї Бош наловила її білизну на плече. Сторожиха росповідала бїжку та свїї страх, — сказала чи не огльанути би її тїло дльа беспечности.

— Ви може добре зломил шчо в собї. Чулам як шчось пукнуло.

Але молода жїнка хотїла їти гет. Прачки обступили jejі, зачали жалувати і вступатисѣа за неју, але вона не обзиваласѣа нічо. Скоро сторожиха зложила на нѣу білизну, вна зараз справиласѣа до дверей, де чекали на нѣу jejі хлопці.

— За двї години належитсѣа два су, — сказала її властителька прачкарнї засївши вже в своїм кабїнетї за скльаними дверми.

— За шчо два су? — Вна вже ї не розумїла, шчо тота домагајесѣа плати за місце. Потому виїмила і дала тотї два су. І пішла, храмајучи сильно під тьагаром

мокрої білизни, обльопана, с синяком повиж ліктя, с подрапаним і закровавленим лицем, тягнувши за руки Етјена і Кльода, шчо дриптіли по при ньу, хлипаючи шче і замурані слезами.

По її відході прачкарня знов загуділа своїм звичайним гомоном. Прачки позїдали свої сьніданья, повишували свої порції вина, а розігріті, розрадувані прочуханкою Жервези і Віржині, стали живішче лупати пранниками. Коло цебрів знов завзято махалися руки. Бесіди розпочалися від одного кінця до другого. Крики, сьміхи, непристойні жарти мішалися враз із загальним плъусканьем води. С чопів цідилася вода, с коновок льбалася гуртом і текла, мов ріка по під стрільниці. Стоїла полуднішна сирага. Густі пари аж зачервонілися в широкій сали, лише сонішні золоті пїятна, шчо втискалися крізь діри в заслонах, перевічували її круглими пасами. Всіх переїмав мильний запах. Нараз ціла сальа наповнилася білими бовдурами; с кітла, де кіпів луг, підіймалася горі вісною жердкою велика покришка; з огромного гирла зачала жбухати клубами пара с цукроватим запахом поташу. За тот час на боці сушарні не спочивали; в залізних циліндрах з білизни массами витискалася вода під колесом гудячої машини, шчо сильними своїми плечима стрясала ненастанну працю прачкарні.

Жервезі підступили знов сльози до очей, як ступила ногою в уличку готелю Бонкер. То була чорна, вузка уличка з ровом по під мур, куди стікала нечистота; поганий сопух того рову пригадав їй тоті дві неділі прожиті там ураз із Лянтје, в нужді та сварці, — і тота споминка розжалобила її страшно. Їй здавалося, шчо нема нещасливішчої по над ньу.

На горі через отверте вікно лиш сонце осьвітлювало голі стіни. Під тим ярким, тремтячим промінєм

щче нужденніше відзначувалася чорна стелля і обідрані стіни. Не було вже нічо, лиш якась одна жіноча хустина, скручена як мотузок, висіла на клинку коло коминка. Діточе ліжко, шчо заступало комоду, було висунене на серед хати, а комода стояла с повисуваними порожніми шуфльадами. Лянтје мився і вимастив усьу помаду, шчо купила була трохи за два су, на воді у мидниці значно було масти з рук. А забрав усьо, нічого не забув; а тото місце, де стояв доси куфер, виглядало як порожня велика јама. Не було навіть і того круглого зеркальця, шчо висіло на одвірку. Вна покмітила всьо і глипнула шче на коминок: Лянтје забрав с собов і заставні квіти, — по рожевій пачці меже двома цинковими ліхтарями і сьлід застив.

Вона поставила білизну на крісло і стала обзира-ти кімнату довкола; вона так була поражена глибоко, шчо ї сльози не текли її уже з очі. У неї лишився шче лиш оден су. Кльод і Етјен уже цівком успокоїлися і сьміялися коло вікна; вона приступила до них, притиснула їх обох до себе і задумалася, позираючи на тоту сіру дорогу, на котрі ранком виділа пробудженье льуду, тої велитної праці Парижа. В ту пору оживлений брук відбивався жарко на міськїм мурі. Ту, на сеї голий брук, кинула жеї доля саму з дрібними дітьми! І повела очима в ліво і в право по бульварах, зупиняючись на обох кінцях; жеї пробирав якийсь несказаний страх, шчо ось усе жеї житье від теперь буде замкнене меже тов јатков і онтим шпиталем...

II.

У три тижні потому, одної погідної днини коло пів до дванаїцяті, Жервеза і Купо, кровельщик, јили разом сливки в „Довбни“ батька Колюмба. Вона порозносила прану білизну і верталася вже домів, а Купо кутив цигаро на тротуарі і попросив јејі, шчоби конче вступила з ним туда. Јејі великий штирогранний кіш стојав коло нејі на землі за малим цинковим столиком.

Шинок батька Колюмба, Довбня, стојав на розі улиці Поасоньєр і бульвару Рошшуар. На написі, від одного кінця до другого, стојало довгими синими буквами однісіньке слово: Дестільарня. Коло дверіј у скринці росли альпејські рожі, дуже припалі порохом. По лівім боці від входу стојала огромна контора, а на ній рядами поуставльовані склянки, водотриск і цинові міри; обширна кімната вся докола була обложена круглими бочками, шчо помальовані јасножовтоју краскою миготіли від лякеру полискујучи мідьаними чопами і обручами. Фляшки з лікерами, чарки і інші скляниці різної форми стојали вище на полицях у порядку і закривали всю стіну, а в зеркалі за конторов відбивалися јіх зелені, жовті та червоні краски. Але најцікавіша річ в цілім тім будинку був прилад до куреня горівки, у провалі по тамтім боці дубовојі загороди за склом на підсінью, — а спо-

требителі виділи, як дестільарські міхи з довгими ши-
ями, кручені рури, спущені по під землю, не ста-
вали ї на хвильу у своїм ході. Се була справдешна
діявольська пекарня, перед котров ставали і думку
думали п'яні зарібники.

В тоту полуденкову пору Довбня була пуста.
Батько Кольомб, грубий сороклітній мужчина в камі-
зельці з рукавами, відправляв малу дівчинку, що при-
ходила до него горівки за штири су. Сонце сьвітило
крізь двері і розігрівало підлогу, котра все була мокра
від харкотины. А с контори, з бочок, з усеї кімнати
здоймавсья якийсь спірітусовий запах, мов алькоголічна
паморока, що ніби отьажувала і морочила михтьаче
сонішне сьвітло.

Купо зробив собі друге цигаро. Він був чисто
одітий, на собі мав куртку, а на голові малу шапку
с синого сукна. Сьміючись він виставляв свої білі
зуби. Јего бурі очі були доволі хороші, ніс трохи при-
плесканий, а позір лиця добродушний і веселий. Јому
було дваццять шість літ, і виглядав молодод. Бујне
кучеряве волосє все держалось до гори. Протів него
сиділа Жервеза в чорнім корсеті, з голов головов, і
доїдала сливку держачи јеї пушками за хвостик. Вони
сиділи близько улиці, коло першого стола перед кон-
тороју.

Кровельщик закурив цигаро, сперсья ліктьями
на стіл і не мовлячи нічо якийсь час дививсья на мо-
лоду більаву жінку, котрої хороше лице сегоднє ви-
глядало дуже біло, як альбабастер. Відтак нагадујучи
про јакесь лиш јім відоме діло, о котрім переговорю-
вали доси, снитавсья просто, тихим голосом.

— Отжеж нічо с того не буде? кажете — нічо?

— О! певно шчо нічо, пане Купо, — всьміхајучись
відповіла Жервеза супокіјно. Ви ж предці не роспічнете

о тім бесіду тутка. Обіцялисте ми, шчо будете чемні... Кобим була знала, то булабим не вступала і не приймала вашу гостину.

Він не казав ні слова, лиш не зводив з неї очі, дивлячись на ню з близька, ніжно і сьміло, а особливо страстно, коли показувавсья усьміх на її рожевих устах, із за котрих видко було червоні ясна. Але вна предці не відсуваласья, сиділа тихо і приязно. Потому обізваласья шче:

— Ви бо, зіп्राуди, не розміркуєте добре. Я вже стара; мому хлопцеві вже вісім років... Шчо ж ми пічнемо обоје?

— То вам жура! процідив Купо прижмурюючи очі. То, шчо чиньат другі!

Але вна рушилась нетерпливо:

— А! ви гадаєте шчо то все буде весело? Видко, шчосте шче не були жонаті... Ні, пане Купо, міні не до жартів, міні в голові поважні річи. Фрашки не доводьат до ні до чого, памјатајте то добре. У мене дома двоје јідців, на котрих робитиби, аби нагодувати, ој так! Шчо ж би сталосья з мојев дрібнов чельадю, якбим сама почала забавлятьсѣя фрашками? А відтак, вважајете, моје нещастье дало ми добру научку, јак самі знајете. Уже не вдајусья з мужчинами. Так лехко не дам сѣя вже змудрувати нікому.

Вона не сердилась, а толкувала му супокіјно, дуже розумно і холодно, мовби доказувала якісь причини, чому крохмаль не хтівсья јмати ковнірика. Видко було, шчо всьо то обдумала добре в своїј голові.

Засумованиј Купо повторьав:

— Ви не мајете серцьа, не мајете серцьа...

— Ні, але то шчо правда, — говорила дальше — і мало шчо не гнівајусь на вас за то, пане Купо... Нај вас то не вражаје. Якби мене зібрала охота барашкувати,

то бігме боже, шчо шче најборше з вами, аніж с ким другим. Ви добрі і чемні. Згодилибисмося обоје, тај ішлоби от јако тако. Ја не гордівна, не кажу, шчо ви міні не пара. Але по шчо ж, коли ја не мају охоти? От уже дві неділі, як најмиламся у пані Фоконьєр. Діти ходьат до школи. Ја робју і добре ми... А шчо? от ліпше бути так як теперь.

І зігнулася по свіј кіш.

— Ја ту з вами заговорилася, а пані десь жде на мене... Не журітсьа пане Купо, најдете си другу, крашчу від мене і бездітну — без клопоту.

Він подививсьа на годинник. Посадив јі знов на крісло мовјачи:

— Алеж погодіт! Нема шче пів до дванајцятьојі... А ја мају шче пів години вільного часу... Чеј не бојітсьа, абим вам не вдіјав јаких дурниць; от стіл меже нами... Ци може зненавиділисте мене аж так, шчо не хочете ј побесідувати бодај трошки?

Вона знов поставила кіш на земљу, шчоби не вразити јего. І зачали розмовляти пријазно. Вона перекусила дешчо, заким пішла розносити білизну, а він тојі днини квапивсьа швидко висербати своју јушку та мјасо і пішов чекати на нју. Жервеза відповідала му гречно і пријазно позирајучи крізь вікно заложене фляшками з напیتками на уличній розрух, коли то підчас полуденнојі пори нарід глотивсьа незвичайно. На обох тротоарах поміж густими домами всі квапилисьа, розмахували руками, стусалисьа без устанку. Припізнені робітники, котрі довше задержались при роботі, голодні, похмурно переступали дорогу широкими кроками, вступали на супротів до пекарья і відтам кождиј ніс собі під пахоју фунт хліба, тај ішов далі кілька кроків до трактієрні „під двоголовим биком“ зјісти троха јушки та кусень мјаса по за шість су. Коло пе-

кар'я була ще і перекупка, що продавала печену бульбу і зупу з закришков; зарібниці в довгих запасаках одна за другов несли від неї бульбу завиту в папери і зупу в чарках; то знов хороші, молоденькі дівчата купували редьку в'язаночками. Жервеза заздріла далі і увиділа склеп різницькиї, де було набито льудиї; малі діти несли відтам у руках смажені сіканці завиті в маснім папери, кусень ковбаси або теплої кишки. А тимчасом по болотнистії дорозі, хоть на дворі було сонічно і тепло, серед усякого народу декотрі зарібники купами виходили вже с трактирень, от'ажіло і супокіжно јшли собі дальше посеред того натовпу, розмахујучи звільна руками.

Одна купка зібралас'я коло дверей Довбні.

— Ану но, Бібі-льа-Гріјад — обізвавс'я якийсь хриплиї голос, — чи заплатиш нам по чарці вітріольу?

І до середини ввійшло п'ять робітників.

— А! то раз злодії с того Кольомба! обізвавс'я котриїсь. Чујете, дајте нам іс старих, правдивих склянок, а ототі лупинки заберітси гет! сховајте јіх на забавку дітьом!

Батько Кольомб супокіжно услугував гостім. Незабавом надіјшли ще три робітники. Мало по малу нагромадилос'я јіх багато на розі тротоару; стојали там трохи, а дали всі оден за другим пріпхалис'я до салі.

— А мајтеж ви розум! вам лише пусте в голові! каже Жервеза до Купо. Та вжеж певно, щом го любила... Але тепер, коли він так нікчемно покинув мене...

Говорили про Л'антје. Жервеза не виділа го відтогди; гадала си, що він мешкаје тепер с сестроју Віржіні на Г'лясејер у того пријателя, що то мав заложити фабрику капельухів. Впрочім јїї не приходило ј на гадку розвідуватись за него. Зразу, правда, приходило јїї до роспуки; раз навіть хотіла вже јти топитис'я;

але теперки опам'яталася вже і від тогди поводитися її ліпше ніж доти. Борше ніж шчо, шчо з Л'янтје не моглаби до нічого допровадити своїх дітиј, бо лиш на себе тратив усі гроші. Якби го кортіло коли повитатися з дітьми, то вна му не заборонит ані не видрулит го за двері. Але себе борше далаби порубати на дрібні кусні, аніж дозволилаб йому докинутися до неї одним пальцем. І говорила то рішучо, як би вже мала уложениј цілиј п'лан свого дальшого жит'я. Але Купо, не попускајучись свої гадки перемовити жеї д'ля себе, все жартував, звертав бесіду на непристойні річи, дуже отверто і раз'ячо випитував її про Л'янтје, а все так сьмішно та добродушно, шчо вона не могла огніватись.

— Та то ви самі били жего, промовив нарешті. О! то ви дуже лихі! Бичуєте гет кожного.

Вона засьміялась весело і перервала му бесіду. От і правда, — не хто, лиш вона виостігала гарно тоту довгов'язу трупицьу Віржіні. Того дн'я була так роз'юшена, шчо булаби прочухала кожного, хтоби лиш був понавсья її під руки... І стала реготатися шче дужше, бо Купо оповів її, шчо Віржіні випровадилася с того кварталу з великої журби та с сорому, шчо виставила всьо на позорище. Але лице Жервези зовсім не тратило при тім виразу невинної лагідности; вит'ягла товстенькиј палець, показујучи шчо вна би і муху не задушила; вна набралася в своїм жит'ю не троха буків, але сама певно не била шче нікого. С того зајшло, шчо стала оповідати про свою молодість у П'лассані. Вна не належала до тих роспусних дівок, за хлопц'ями не літала; а як пібралася з Л'янтје на штирнајцятім році, то її то сподобалось, бо вни забавлялисья обоје так як діти, заводили собі го-сподарство, а він був ніби жеї мужем. Бо то кождиј дурниј, хто дуже добриј. Так і вна; всьа жеї хиба

в тім, — божилася йому — шчо була дуже м'якого серця, всіх любила щиро, побивалася за кожного, а за того дізнавала лиш кривду та зневагу. І так само як полюбила вже з ним, то її уже не в голові були іграшки, а лиш усе гадала си, аби то жити з ним разом усе гідно і щасливо. Але Куно зачепив її кажучи, шчо тих двоє дітиї певно висиділа її квочка в гнізді під решетом; вона вдарила го по руці, замічаючи, шчо розумієся само собою, шчо вона також на тім самім ковадлі кована, шчо і прочі жінщини, лиш то біда, шчо люди все мають жінчин за дуже запальчивих, — а то не правда, жінкам у голові газдівство, вони побиваються за всім, товчут собою по всіх кутах від рана до вечера, пізно лягають, встають досвіта. Вона ж сама цівком удалася в свою матір; небіжка була славна робітниця, лиш дурна всю свою силу гирила через двацят років на батька Маккара. Але протів матери вона ще дуже тонка, — то варто було видіти її плечі! то нічим булоби її виважити двері за одним напором; а найбільше удалася до небіжки с тою наклінністю — так сильно прив'язуватись до людей. Батько Маккар страшно знушчався над матір'ю; не стораз небіжка розказувала її, як бувало приїде домів у ночі п'яний, то вже остатня година, мало її на смерть не заточит, валит, куда попаде; таї якось одної такої ночі вродила її мати на світ с кривою ногою. То від того вона кулявіє троха і тепер.

— Але то байка, того і не слідно, — обізвавсь Куно залицяючись.

Вона махнула бородою; вона добре знала шчо слідно; у сорок років от лиш нещаслива каліка буде з неї. А відтак, всміхаючись, промовила звільна:

— А то ви бої-єє сьмішні — вподобати собі якусь криву бабу.

Але він розложившись ліктями на столі і натягаючи лице ближче зачав вихвалювати її всіма словами, якби хотів її заморочити. Але вона не далась переконати, все кивала головою, шчо ні, хоть і льубо її було слухати тої облеснії голос. Вона прислухувалась уважно звернувши знов очи на двір, ніби то вона так дуже придивлюєсьа людім, котрих чим раз то все більше збиралосьа з усіх боків на улиці. Склепи були вже порожні і тепер лиш вимітали з них сьмітьє; купчиха прьатала шче остатну миску печеної бульби, а ковбасник порьадкував тарелі, шчо стоїали розложені по конторі. Робучий нарід виходив массами з усіх трактирів, вусаті пустаки тручали оден другого, ігрались як діти дубоньачи по тротоарі тьажкими черевиками, аж зариси виступали на плитах від тої ховзанки, а знов їнчі позакладавши руки в кішені і думаючи думку, курили льульки і позирали на сьвіт поклінуючи очима. То ніби вся дорога і хідник здоїмилсьа одною повільною филею, котра випливала з усіх отвертих дверей струями бльуз, курток та старих кафтанів, шчо вигльдали блідо і безбарвно під ярким сьвітлом обливаючим улицю. Десь далі зачало дзвонити на фабричних льудей; але робітники не дуже квапилисьа, звільна позакурьували льульки, відтак скликавшись з одного шинку і з другого лінивим ходом рушили в дорогу до фабрики. Жервеза цікаво сьлідила очима за якимись трьома робітниками, — оден високий а два малі, — бо вони шчо пару кроків все обзиралисьа поза себе; нарешті зішли на тротоар і просто всунулисьа до Довбні нанашка Кольомба.

— Ади! шепнула Жервеза, — отим трьом видно баї-дуже, — якось не квапїатсьа до роботи!

— Ага, промовив Купо, тої високиї знакомиї міні, то товариш Ме-бót*).

Довбня була повна лудеї. В кімнаті стоїав голосниї гомін, а від часу до часу с того глухого і грубого гамору виривалися знов шче сильніші викрики. Часом вдарив хтось кулаком по конторі і в тії хвили задзвеніли всі склянки. Позакладавши руки на череві або позакидавши назад, гості стали сходитися купками тісно оден коло другого; при дверох скупчилося вже кілька товариств, шчо від чверть години ждали черги на себе, шчо би дотиснутися до контори батька Кольомба.

— Шчо ја виджу! сеж наш панич Кадé-Кассі!*) гукнув Ме-Бот, долонеју сильно дупнувши Купо по плечу. Одним словом, пан собі таї годі: наперки курит, білизна на нім біленька!... Знакомиця принадна, шчо ї хібаби!

— Чуєш, відчепи́ся ти від мене! відповів Купо с серцьом.

Але тої насмі́вався:

— Помалу! не ду́йся так, бо луснеш!

І обернувся плечима, злісно зирнувши скося на Жервезу. Тота аж здрогнула. Дим з льульок та всякі другі запахи мішались з алькогoлічним воздухом; Жервезі зробилося душно і стала покашльувати.

— Ої, нема нічо гіршого як тото питье! промовила с тиха.

І зачала казати, як бувало давно в Пльассані пила часом горівку з матірю. Але раз якось мало не

*) Прізвище, по нашому сказати б: „Мої чоботи“.

**) Прізвище, по нашому ніби: „Кадет Вишнівка“.

вмерла від того, і від тогди так си збридила, шчо ј на очи не терпит лікеру.

— А дивітно, говорила далі вказујучи своју склянку, — сливки вијілам, але сок лишу, бо то би міні пошкодило.

Куно також не понимав, јак можна так жльопати горівку. От, пару сливок деколи, то шче нічо. Але вітріоль, оковита і всьо таке свиньство, — о тім му ј не не згадуј! всього того аби ј на очи не видів. Јему бај- дуже, шчо вни сьа з него сьміјут, але він зараз виноситсьа, скоро лиш тоті гільтајі посходьатсьа. Тато Куно, шчо був кровельщиком так јак і він, отак раз також напилиј упав з даху нр. 25. на улиці Кокнар і розтріскав си голову до бруку; осесь випадок ставсьа вже пересторогоју дльа цілојі јіх родини. Кілько разів лиш ішов улицеју Кокнар по при того місце, то все гадав собі, шчо волівби нити болото с фоси, а ніж вижльопати цілу куфу у шиньку, хотьби му шче ј платили за то. І так закінчив:

— У нашім ремеслі тре бути міцним в ногах.

Жервеза підоймила з землі свій кіш, але сама однако не вставала шче с крісла, положила си го на коліна поглядајучи задумано, мовби тоті слова молодого ремісника збудили в ній јакісь далекі мисли. Шче ј промовила звільна:

— Јак то, — боже мій, — ја певно не паношусьа, не жадају великого мајетку... Але от хотілабим працьувати спокіјно та тихо, та абим мала шчо јісти та пріспатисьа в чистім кутику, більше ми не треба јак одно ліжко, стіл, двоје крісел, тај доста... Розумієсьа, хотілабим шче вигодувати ј свої діточки, випровадити јіх на гідних льудеј, јак бог позволит... Правда, шче је в мене одно бажанье, а то, шчоби не відбирати біјку, јак бим коли нарадиласьа піти замуж; ој ні, того

бим і ворожиці своїй не жичила... І тільки всего, видите, тільки всего.

І шукала шче, розбирала си в голові, чи не најде шче шчо потрібного дуже, чого би си жичила. І застановляючись договорила:

— Ага, на остатку чоловік жичивби си шче вмерти на своїй постели... От гиј ја, шчо доста наштуркају собов за житъа, хотілабим на кінци вмерти спокійно на своїй питомій постели.

По тих словах устала з місця. Куно дуже похвальював жејі гадку. Він устав також неспокійниј чи не спізнится на годину. Але однако не квапилися надто; вна була цікава піти подивитися в провал, поза дубову загороду, як там за склом на підсіню великиј червоні, мідьані котел дестільарьскиј шинів без устанку; кровельщик пішов за неју і став розказувати јіј докладно, як то все јшло; показујучи пальцьом кождиј прибір, указав величезну трубу, відки цівкоју сочився чистіј як сльоза алькоголь. Дестільарня виглядала понуро, с тими всіми кадками дивачної форми і с продовженими крученими рурами; ані одна хмарка пари не виханувалсь відтам, ледво шчо було чути лиш јакесь внутрішнє шинінє, ніби підземниј гук; немов там јакісь німиј, понуриј а сильниј робітник виконував за днини јакусь нічну роботу. За тот час Ме-Бот з обома своїми товаришами приступив також до загороди, пождати заки буде вільниј приступ до контори. Ме-Бот сперся і помахујучи головоју цікаво дивився на піяцку машину, вкінци засьміјався так, мовби немазане колесо заскрипіло. А нај ти матір дре! јака-с ми гожа! В тім грубезнім мідьанім бубні булоби чим з на тиждень скропльувати горло. Він би сја пријмив, аби му прильутували до зубів оден такиј скрутіль, а він лиш потъгавби собі шче теплий вітріоль та чув, јак

то його наливає, стікає аж до самих п'ят все, без-
устанку, мов поточок маленький. Бігме шчо добре! він
не потребувавби трудитися, тај уже хоть раз почувби
правдивий смак, а то шчо с тих наперстків сего полі-
цајника Кольомба, — нішчо ј плунути. Товариші сьмі-
јалися, казали шчо поганець Ме-Бот — пропавби —
все шчось вибагне такого, јак не луде. Дестільарня
працьувала далі глухо, понуро, витискајучи с себе тој
алькоголічний піт, мов јакусь повільну а уперту нору,
шчо вже далі-далі моглаби сплавити цілу кімнату, по-
плисти по бульварах і позаливати великі јами в цілім
Парижі. Жервезу взяла дрож і вона відступилась;
силујучись на усьміх промовила стиха:

— Ходім гет, нема на шчо дивитися, міні зроби-
лося зимно від тојі машини... тото піјаньство перејмаје
мја холодом.

Відтак нагадавши си свою улюблену думку
сказала:

— А шчо? правда шчо так? далеко лінше працьу-
вати, жити ~~х~~лібом, мати чистий куточок, годувати ді-
тиј, вмирати на своїј постели...

— І не бути битіј, — докінчив Куно весело. Але
ја вас і пальцьом не кину, пані Жервезо, кобиште лиш
хотіли... Не біјтєся, ја ніколи не ціју, а до того шче
ј дуже вас лубју...

Він шептав тихо, нагинајучись јіј до самојі шијі,
а вна пробирала си дорогу посеред мужчин с кошом
на переді. Але шче кілька раз кивнула головоју — ні. А
все такі оберталася, всьміхалася до него, мовби була
с того дуже рада — знати шчо він не ціє. Напевно,
шчо булабися згодила на то, јакби не зареклася впе-
ред, шчо вже ніколи не буде заходити собі з мужчи-
нами. Вкінци дісталися до дверіј, пішли і лишили за
собов повну лудеј Довбню, с котројі аж на улицю

гуділи грубі голоси і зівав солодкаво остріј запах вітріольу. Чути було, як Ме-Бот гантелив батька Колюмба, називаючи го ошустом, шчо ніби тој не доливав до половини јего склянку. Ладна робота! Але погоди! нај і так буде, але јего нога певно вже не постане на сім місци. І намовляв своїх товаришів іти з ним до „Кашлавого шинкар'я“ коло рогачки Сен-Дені, де певно наїјутся ладно і не дадут гроші за дурно.

— Ах! як ми лехко, промовила Жервеза на троарі. А теперь бувајте здорові, і дякују, добродіју Купо... Мушу јти швидко.

Справилася долі бульваром, але він взяв јі за руку і не пускав наставајучи:

— Перејдітсьа шче зо мноју, ходіт через улицу Гут-д'Ор, то не причинит вам богато дороги... Бо міні треба шче бути у сестри, заки піду до роботи. А ја відтак відведу вас аж на місце.

Вна згодилася нарешті, і обоје пішли поволи горі улицеју Поасон'єр. Він розказував јіј про своју родину. Јего мати була давно швачкоју, а теперь зајмалася лише хатноју роботоју, бо не довиджувала на очи. Јіј минуло вже шісьдесять два роки тамтого місяця. Він був најмолодшиј з родини. Одна јего сестра, вдовиця, пані Льєра, літ триццяти шести, зарабјала в магазині цвѣтів і мешкала на улиці Моан коло Батін'оль. Друга, триццяти літ, була віддана за золотника-ланцюшкаря, за того клішча Льоріје. Він власне јшов до нејі на улицу Гут-д'Ор. Вона мешкала в тіј великіј каменици на ліво. Він столувавсьа у Льоріје, при тім заощчаджувалися всі троје. А власне вступав того до них, аби дати знати, шчо би не чекали на него, бо запросив го на обід оден пријатіль. Жер-

веза слухаючи го, раптом перетяла му бесіду питаючи з усміхом:

— Чи то ви зветесь Кадé-Касі, пане Куно?

— Ага! відповів, — се таке прізвисько надали ми товариші, бо ја звичајно пју касі (пожичковим соком заправлениј лікер), як коли силоміць затьагнут мја до шинку... Так само мож назвати Каде-Касі, як Ме-Бот, правда?

— А вже ж; а то не је погано Каде-Касі, зајавила молода жінка.

І зачала випитуватись про јего роботу. Він шче ј теперь робив коло нового шпиталью. Јему ніколи не хибне роботи, а при шпиталью буде мав роботу до кінця року. Шче мав тільки а тільки метрів.

— Знајете, ја бачу відтам з гори готель Бонкер... Вчора стојалисте в вікні, а ја махав на вас руками, але ви не виділи.

За тот час зајшли вни вже на вулицю Гут-д'Ор, аж виі став, глипнув в гору і сказав:

— Осе тота камениця... А вродивјемсья онтам далі, під н. 22... Але осесья камениця — огромниј будинок; то як јака касарня!

Жервеза підојмила голову і придивльувалась будинкови. Камениця мала пјать поверхів, а в кождім було рядом по пјать вікон, лиш чорні спусти на старих поломаних дротах тому величезному мурови надавали ніби подобу јакогось звалиска. На долині в камениці були штири склени: по лівім боці брами була јакась дешева покутна трактирня, по правім боці угольщик, далі крамниця з усьакими дрібними товарами і купчиха с парасольами. З обох боків припирали до тојі камениці два низькі, нужденні будинки, шчо тим більше надавало тіј камениці величній позір; виглядала мов величезниј штироугольниј отесаниј кльоц, здвигајучись по над усі сусідські дахи

своєїу незграбноїу кубічноїу поставоїу сірої барви, немальованими стінами, шчо сьвітилися наготоїу кримінального муру. Але Жервеза обзира́ла најбільше двері, котрі сягали аж до другого поверха, відслоню́ючи глибокі, довгі сіни, з за котрих з другого боку видніло́ся бліде денне сьвітло серед великого подві́р'я. Сіни були ви́бруковані, а с середини виті́кав поточок кит'ячи́сь синавоїу літноїу водицеїу.

— Ході́т також, сказав Купо, та віда́й не заї́д'ят вас на смерть.

Але Жервеза во́ліла за́ждати на вулиці. А тимчасом за́йшла до сіни́ аж до мешкан'я сторожа, шчо сто́јало по праві́м боці. Там на порозі знов до гори піднесла очі. До середини виходило шість поверхів; штири рівні стіни замикали в собі широке штирогранча́сте подві́р'є. Були то прості сірі мури, без гзимсів, з жовтоїу плісню́ і з довгими простими пасмугами від даху до самої́ землі; лиш шче відходні рури чорні́лися на скрутах кожного поверху. Ві́кна без спустів сьві́тилися голими зеленковатими шибамі; декотрі були отверті́ а з них висі́ли переки́нені на сьві́жі́й воздух матраци в сині́ паси; в других знов схло шма́тьє на шнурках, — ці́ле пран'є́́ якої́сь ро́дини, мужеські́ сорочки, жіночі́ кафтані́ки, ді́точі́ сподня́та; а в одні́м ві́кні на треті́м поверсі́ висі́ла ці́ла ді́точа постівка́ з нечистими, паску́дними пеленка́ми. Від гори до долу́ з усі́х шпаркусня́ми висувала́ся то́та бі́днота, не можучи́ зда́витись ці́вком у свої́х ті́сеньки́х клі́тках. На доли́ні с кождо́ї сті́ни виходили одні́ висо́кі, ву́зкі́ двері́, а за тими́ глубли́лися довгі́ круті́ сіни́, де знов закру́жувались заболочені́ сходи́ з зе́лі́зними поруча́ми; в кожди́х сі́нех мож́ було́ нарахувати́ по шти́ри́ таких сходи́в, ко́жді́ пону́меровані́ на сті́ні́ перши́ми́ буква́ми азбу́ки. На доли́ні́ поза́ брудни́ми, зама́зани́ми шибамі́ мі́стили-

сья самі варстати; там палало в кузни якогось сльусаря; дальше чути було, як шурував гиблем столляр; ту знов коло мешканья сторожа з майстерні фарбжара вихапувавсья грубими бульками тої потічок синьавої води, шчо впливав с під сіниї. Подвір'є осьвічувало жарке сьвітло, мов перетяте на двоє с того боку, відки стіни заступали сонце; на подвір'ю не було чисто, місцями кисло болото фарбованої води, вальалисья гиблівки, товчене вугля, а краями с поміж плит вилазила трава купками. В тіни під однов стінов була студня, с під чопа канал вода, через що довкола земля була мокра. Три малі курочки з завальаними лапками дзьобали там землю, шукаючи за хробаками. І Жервеза поволи водила очима по мурі від шестого поверха аж до споду, відти знов у гору, дивуючись на тоту громадину; тота камениця заїмала жеї, мов би перед неї стоїав якийсь велит; її здавалосья, мов би вна сама стоїала серед якогось живого приладу, ніби в самім серцьу якогось міста.

— Чи ви може питаєте за ким? считаласья сторожиха вказуючись у дверех свого мешканья, відки бачила жеї від першого разу.

Но молода жінка повіла, шчо чекає на когось. Вона вернулась д улицы; але Купо пеньавсья, тож вона знов пішла по конець сіниї, обїздріти всьо шче раз. Думала си, шчо сесья камениця не погана. С поміж лахів розвішених по вікнах визирали шче ї веселі кутики, ту цвітуча в вазонку левконїя, там клітка с канарками, відки добувалосья голосне щебетанье, там знов зеркальце на одвірку кидало ясні стріли в тїнисту часть подвір'я. На долині оден столлярчук виспівував собі весело, а гибель шастів все рівно; в варстаті сльусаря лускіт до такту стукаючих молотів дзвенів голосними сріблистими звуками. Потім шче

маїже в кождім отвертім вікні на тлі тої виставленої бідноти виказувались мурдзаті і фіглярні лиця малих дітеї; жєнщини шили спокіжно нахильајучись над роботоју, до котрої знов брались пильно по сьніданю; в кімнатах було порожно, тихо, мужчини повиходили на роботу, камениця мов успокоїлась, лиш стукіт ремісників і якийсь спів затьаганиј все на одну нуту по кілька годин, переривав тоту тишу. Лиш шчо подвірє було не зовсім сухе. Якби Жервеза ту мешкала, то вна вибралаби си місце там в провалі, до сонця. Вона поступиласьа кілька кроків наперед, вдихајучи тоту дивну воню вбогих помешкань, воню задавнених порохів і стухлого нехамства; но остриј запах фарби переважував і јїј пријшло на гадку, шчо ту воздух зносіјшиј, ніж в готельу Бонкер. І вна вже винајшла собі вікно, тото по лівім боці в куті, де стояла скринька з насадженими оленами (великі фасолі); тоненьке бадилє зачинало вже звиватисьа довкола драбинки сплетеної с шнурків.

— Чи довго давјєм на сьа ждати? заговорив Купо туж за неју. Бо то вже тільки короводів, јак коли не јім обід у них, — а нині шче тим більше, бо сестра купила тельятини.

Купо ј собі повів очима за јејі сьлідом.

— А шчо, обзирајете каменицю. Ту, јак видите, від гори до долу всі помешканья винајмлені. Ту буде з до триста жильців, здајемисьа... Кобим лиш так мав меблі, зараз бим си ту винајмив одну станцію... Ту би чоловікови вигідно, правда?

— Правда, вигідно би, відповіла Жервеза. В Пльасані не було так льудно на нашій улиці... Адіт, то вікно на пјатім поверсі јак ладно вигльадаје с тими фасольамаи.

Невгомонниј Купо знов спитавсьа, чи не хотіла

би вна, скоро в них буде одна своја постіль, винајмити ту помешканье? Але вна швидко відступилася від него, пішла під стіну і просила го, щоби більше про такі дурниці не розпочинав. Камениця ј завалитися, а не діждесьа того, аби вна ту спала з ним під одним укривалом. Однакож розходьачись перед працкарнеју пані Фоконьјé, Жервеза с приязни не боронила Купо шче з мінуту подержати јі за руку.

І так велисьа ціліј місьаць добрі відносини молодіјі жінки с кровельщиком. Вона јему все подобувалась іс своєї оборотности; бачив јак всьуди била собою, працьувала, обходила дітеј, і все шче најшла тільки часу вечером, щоби ушити си всьо що потрібно. Је всільакі жінки, ледашчі, нерозважні, зальотні, але нај јіх чорт побере! вна в них не вдалася, вна дуже розумно задивльувалась на житье! Жервеза сьміялася на таку бесіду, чемно відширајучись тих похвал. На нещастье вона також не завсїгди була обачною; і набильувала про свої перші злоги на штирнајцятім року; про тоту горівку, що бувало випивала з матірью. Але досьвід поправив јі троха, от і всьо. І він милитсьа, гадајучи, що вона енергічна; противно, вона дуже слабојі волі; дасть зробити с собою, що хто хоче, аби лиш не спротивитись нікому. Вона хотілаби лиш жити поміж гідними льудьми, бо поміж лихими льудьми — повідала — то так јак під обухом: забјут, задавјат жінку до крихти. Вна непокоїлась будущим і прирівнувала себе до того гроша, що го хто верже в воздух на вгад: впаде на добре місце, гаразд, — а впаде на зле — лихо. Всьо, чого вна назналася, всі злі приклади, котрі від дитиньства бачила, навчили јі добре розуму. Але Купо жартував с тих поважних мислей; аби доказати, що вна енергічна, поскобоче јі нераз у коліно, — вна тогди тручала го від себе, била

го по руках, а він јојкав сьміјучись, шчо јакби вна слаба та податна, то би го не смагала так різко. Јомуж бајдуже, — ані раз не журился будучністью. Бо ј до чого, бігме боже. Дни јдут за днями, лихо мине, добро буде! Він буде старатися о тихий кутик, та о кусник хліба. А льуде в јего очох усі гідні, з вијімком лиш усіх піјаків. Сам він не лехкомисниј хлопець, — јак треба, то ј розмовиться зовсім статочно; не без того, аби не льубив дбати троха і про своју поверховність, старанно росчесати голову с проділом на боці, мати ладні краватки, пару льакерових черевиків про недіљу. До того був він зручниј, сьміливиј, жартобливиј, дотепниј і гожиј молодіј парижський ремісник.

Стало на тім, шчо обоје в готельу Бонкер зачали чинити собі взајімно јакі дрібні услуги. Купо ходив јіј по молоко, обіјмав на себе јејі орудки, носив за нју білизну; а нераз вечером, јак він уперед вернув з роботи до дому, јшов з дітьми на прохід. Шчо би му віддячитись, Жервеза ходила на гору до јего тіснојі станціјки на піддашу, оглядала јего річи, пришивала гудзики до сподень, направљала блузки. Меже ними завелась шчира поуфалість. Скоро лиш Купо був дома, јіј ані раз не кучилось, він розвесельував јі јартівними, сьмішними співанками, котрі все приносив с собою с парижського передмістья, а котрі були дльа нејі зовсім шче нові. Але сходячись з неју часто і з близька роспальувавсья чим раз дужче. Був мов риба в саку, тај годі! Вкінци зачавсья вже нетерпнати. Він усе сьміјавсья, але в жолудку шчось го мложіло і давило, було му не до сьміху. Својіх дурниць не занежав. Коли лиш здибалисья, перше јего слово до нејі було: „А коли буде...?“ Вона знала, шчо він хоче казати і обіцувала му, шчо то буде на сьвјатого ніколи. Він знов дровичсья з неју; јдучи до нејі ніс у руках својі кланці,

ніби спроваджувавсья до її кімнати. Вна сьміялася з него, проводила дни весело, не соромячись і не па-леніючи ні разу від його пресьмішних залицянок. Доки лиш заховувавсья чемно, то вона на все була му ви-бачна. Лиш раз осердилася була на него за то, шчо хотьачи поцільувати її силоміць, торгнув її був за волосє.

При кінци червця Купо посумнів. З ним зроби-лася значна переміна, був в стані допуститисья всього. Занепокоєна його незвичайним позором Жервеза закладала двері на ніч. Потому він огнівавсья і не показувавсья до неї від неділі до вівтірка, аж нараз у вівторок ве-чір коло одинаїцятьої години приїшов і запукав. Вона не хтіла го пустити, але він просив її так жалісно і так мило, шчо вона вкінци відсунула комоду, котров були затарасовані двері. Як увіjšов до кімнати, вона гадала, шчо він хориї, — так виглядавав блідо, очі чер-воні, лице похуділе. Він зачав перечити. Ні, ні, він здоров. Він лиш плакав зо дві години в своїїї кліти на піддашу; плакав як дитина, кусав подушку, шчоби го сусіди не чули. Осе вже він третю ніч не може заснути. Так далі їти не може.

— Слухаїте пані Жервезо, — говорив тремтьачим голосом, а сльози підступали му до очі, — треба вже раз закінчити, га, чи як ви?... Поберімсья, возьмім сльуб. Я би дуже хотів, ја рішивсья.

Жервеза здивувалася і дуже споважніла.

— Ох! пане Купо, промовила, шчо ви таке говорите! Ја ніколи не жадала від вас сего, знаїєте добре... Міні ј не годилобсья шчось подібного... Але ні, ні, то не жарти тепер, поміркуїте, розважте добре, прошу вас.

Але він усе кивав головоју на знак незломного рішенья. Ту вже все було зважено. Він приїшов уми-сне, бо вже не міг витримати довше такого непокоју.

Вна чеїже не відправит го с тим, аби назад пішов плакати! Нехаї лиш згодитєся на єго просьбу, тогди може си л҃ячи спати спокіјно, він не буде јїј довше докучати. Він не хотів нічого, лиш аби му сказала: так. А завтра поговорьат дальше.

— Алеж бо ја шче не можу казати вам ні сьак, ні так, відповіла Жервеза. Ја не хочу, шчоби відтак нарікалисте на мене, шчом вас підвела вчинити дурницьу... Бо, бачите, ви зле робите, пане Купо, шчо так завзялистеся на сьліпо. Ви може самі не знајете, шчо вас до мене тьагне. Ја ручу, шчо вам би то переминуло, скоро бисте лиш не виділи мене через оден тиждень. Мужчини женьатєся часто лиш на одну ніч, на першу, — а потому ночи настунајут такі самі; дни протьагајутєся, і таке ціле житьє; потому ажень міркујут вони, шчо зле вдіјали... Але сьадьте си туј, ја зараз вєсьо вам вилочу.

Тогди до першої години по півночи в темній кімнаті при блискоті коптьачої сьвіччини, котру забували објаснювати, говорили про своје сватаньє; говорили с тиха, аби не розбудити дітиј, Кльода і Е҃҃јена, шчо спали оба на одній подушчині дишучи з легонька. Жервеза все зводила бесіду на них, показувала јїх Купо; осе тој чудний посаг, јакиј вона принеслаби му с собою; у неїј навіть не стане сумліньа завдавати му сеї неповинниј обовјазок. Потім зачала встидатисєся за него. Шчо сказалиби на то в кварталі? Льуде пізнали јї ту с коханком, знајут єїј обставини; будут сьа з него кштити, шчо сьа з неју женит, до того шче в два місьаці несповна. На всі ті доводи Купо лиш здвигав плечима. Квартал єго ніц не обходит! Кождиј нај пильнује свого носа, не чужого проса. Він до нічијїх інтересів не втиркаєся. А хотьби ј так! добре, вна кохаласєся з Льянтє, заким по-

сваталась з ним. Але шчо кому до того? Не вна перша, не посьлідна; тај вона певно не тьаглаби сама мужчин до себе, так як неодні жінки, і навіть богатші. А шчо діти, байки! вони виростут, вивчатся. Він ніколи не найде другу таку трудьашчу, добру, таку чесну жінку. Впрочім і не в тім діло, — нехайби вна качалася по фосах, најби була бридка, ледашча, мерзенна, најби мала цілу копу дітиј обідраних, — він би на нічо не зважав; бо він жејі хоче!

— Так, ја вас хочу, тај по вьсьому, — повтарьав усе гримајучи кулаком до коліна. Чујете добре, вас хочу... Більше не мају шчо казати, лиш тільки.

Жервеза чим раз більше росчульувалася. Жејі опановувала якась неміч серцьа і змислів супротів тојі грубојі жадоби, котроју чулася обхвачена довкола. Опустивши руки на коліна вна вже лиш дуже лагідно і несьміло давала від себе дејакі суперечні доводи. З надвору через отворене вікно хороша літна ніч засилала теплі подуви, котрі шевеліли сьвітлом довкола червоньавого довгого гнота, шчо попелів на сьвічці; посеред великојі тишини уснувшого кварталу чути лиш було дитинне хлипанье јакогось пјаниці, шчо лежав горілиць серед бульвару; а знов десь далеко в котріјсь реставраціјі вигравали скрипки веселиј кадріль на јакімось припізненім весільу, — то була дрібна і звучна музика, а гожа і складна мов арја гармоніки. Видьачи, шчо молода жінка вичерпала всі свої докази, а тільки сиділа тихо і всьміхалася незначно, Куно вхопив јі за руки і притьаг до себе. Вона находилася тоді в припливі тојі податливојі немочи, коли надто зрушена годилася на вьсо і бојалася відмовити шчо кому, аби не засмутити нікого. Але кровельщик не зрозумів, шчо вна подавалася јому; аби зајмити јі зовсім дльа себе, було му доста стиснути јі сильно за руки, котрі мало

не роздавив у своїх; і обоє зітхнули глибоко з радості і с смутку, а в тім зітханьї успокоїлась троха їх взаїмна лубов.

— Пристаєте на мою просьбу, правда? сшита в.н.

— Як ви мене мучите! шепнула вона. Хочете? то добре, наї і так буде... Ах боже мій, може ми велику дурницю чинимо.

Він устав, обіруч обхопив її за стан і розмашисто цмокнув у лице. Відтак перший обіздрівсья неспокійно на Кльода і Етјена, чи не розбудив їх тої голосній поцілунок. Скрадајучись осторожним кроком сказав тихонько:

— Ша! маїмо розум, не треба будити малих... До завтра!

І пішов до свеї кліти. Жервеза дрозачи ціла сиділа шче з годину краї ліжка, і не в гадці її було спанье. Вна була дуже зрушена; Куно видавсья їй дуже чесним чоловіком; бо в оден час гадала вже, шчо всьо пропало, шчо приїшов там на ніч. На долині під вікном пјаниї захарчав жалісно, мов хора худобина. В віддали стихала музика догравајучи веселе рондо...

Сьлідујучих днів Куно доконче хотів намовити Жервезу, аби коли в вечір пішла з ним до сестри на улицю Гут-д'Ор. Але несъмїлива молода жінка страшно не мала охоти їти в гості до Льоріє. Вна покмітила добре, шчо кровельщик сам побојувавсья тих лубеї, хоть і не був залежній від свеї сестри; вна навіть не наїстарша з них. Мама Куно далаби своје дозволенье від разу, бо вна ніколи не супротивляласья свому синові. Лишень у цілій їх родині Льоріє одні зарабјали денно до десяти франків, — с тої то причини походило їх властиве старшиньство. Куно не сьмівби оженитисья, докиб вони вперед не дозволили му сватати си жінку.

— Я вже їм говорив за вас, вони знають наш замір, толкував він Жервезі. Але боже мій, якіж ви дитинні! Ходіть сего вечера... Вжеж упередившем вас о них, правда? Можа сестра видасться вам троха неприязною. Льоріє також не завше буває приязний. Таї такої вони ї не зовсім раді с того, шчо женьусь, бо потому не буду в них страуватися, а то вони до тепер много шчадилися по при мене. Але то нічо не шкодит, прецінь же не виженут вас за двері... Зробіть то дльа мене, то доконче потрібно.

Ті слова шче більше застрашували Жервезу. Аж ледви-не-ледви одної суботи вечір згодилася піти. Купо пришов по ньо о пів до дев'ятої. Жервеза вбралася, взяла на себе чорну сукню, на плечі вовняну хустку в жовті пальми, а на голову білий чепець обшитий коронкою. За шість неділь ошчадила зі свого зарібку сім франків на хустку а два фр. п'ятьдесят су на чепець; сукня була в неї шче давня, лиш перероблена і вичищена.

— Вони вас очікують, сказав їй Купо, коли були на улиці Поасоньєр. О, вони вже починають звикатися з гадкою о моїй женитьбі. Сего вечера мають дуже чемний позір... А колисте шче не виділи, як ся робят золоті ланцюшки, то вас то заїме подивитися. Вони власне мають тепер пильну роботу замовлену на понеділок.

— То вони мають у себе золото? спитала Жервеза.

— Же тільки! је по стінах, по землі, всьуди саме золото.

Тимчасом увійшли вони в круглі двері і переїшли подвір'є. Льоріє мешкали на шестім поверсі, сходи Б. Купо сьміючись казав їй міцно вхопитися поруччя і вже го не попускатися. Вона підіймила очі, прижмурила повіки увидівши високі, порожні, клітчаті сходи,

освітчені трома газовими льампами, шчо два поверхи одна ; највишча, посьлідна льампа виглядала мов михтьача звїзда на чорнім небі, — за то дві прочі кидали довгі сьвітльані пасмуги, котрі заломльувались дивно здовж бесконечних скрутів по сходах.

— Чуєте? сказав кровельщик діїшовши до площини першого поверха, — як ту пахне зупа с цибулі. Ту певно варили зупу с цибулі.

І дієсно в темних і брудних сходах Б. з замашченим поручьєм і з нечистими ступньами меже облупаними стїнами чути було сильній запах іс кухні. На кождії площині вглубльались сїни гомоньачі криками, жовто помальовані двері замашчені від рук коло кльамки ринались раз на раз, а с під вікна заносило с фоси воньучоїу вохкістьу, шчо мішаласьа з острим запахом вареноїї цибулі. Від долу аж до шестого поверха чути було дзорканье посудоїу: то деь шурували баньачки піском, то знов лижками скребтали ринки від пригарів. На першім поверсі в відхилених дверох, над котрими було виписане великими буквами: Рисовник узорів, Жервеза заздрїла двох мужчин, сидьачих перед столом, с котрого не здїїньато шче церату, та бесїдуючих голосно посеред диму з льульок. На другім і на третім поверсі було вже спокїїнішче, лиш с поміжшпар від двериї доносилоьа рівномірне гоїданье колиски, то приглушениї плач якоїсь дитини, то знов грубиї жіночиї голос, шчо бубонів невиразно, мов глухиї булькіт води на лотоках. Жервеза читала написи с тими словами: Пані Góдрон, гремпларка, а дальше: Пан Мадїньїе, варстат робїт с папендекльу. На четвєртім поверсі билисьа: мотлоха, шчо аж поміст трїшчав, лусканье посудоїу, страшенній галас, прокльатьа і удари; однакож то ве заваджало грати в карти сусїдам насупротів, котрі шче

втворили собі двері дльа прохолоди. Але діјшовши на пјатій поверх, Жервеза мусіла віддихнути; вна не звикласьа шче лазити сходами так високо; тој мур, шчо вічно скручувавсьа на боки, ті різні помешканья, котрі заздріла за покотом, не давали јіј понъати, в котрім місци вна находитесьа. Впрочім одну площину заступіла зовсім якась родина; батько мив тарелі на малім припічку коло канавки, а мати, спершисьа плечима о поручье, вповивала дитину до спанья. Тимчасом Купо додавав відваги молодіј жінці. Вже недалічко. А діјшовши на шестиј поверх він обернувсьа до нејі всьміхајучись. Вона підвела голову і роззираласьа, відки виходив тој дзвінкіј і проникливіј голос, шчо зачула шче на першим стуінью. То на піддашу співала якась низенька старушка вбирајучи льальки, кожда по тринајцьать су. Якась висока дівчина, шчо надіјшла з ведром води, втворила двері від сусідної кімнати, і заким увіјшла до середини, Жервеза за тот час увиділа там розібране ліжко, в котрім простерсьа мужчина в сорочці лежачи горілиць; коли двері заперлисьа, Жервеза прочитала на чвертці паперу написані рукоју слова: Панна Кльеманс, прасовницья. Тогди на саміј вже горі змучена і дишучи тьяжко забагла схилитисьа шче понад поручье; тепер долішна льамна видавалась јіј ніби звіздоју в глибокіј студни шести поверхів, а весь воздух, тото огромне, клекотъуче житье всејі камениці, зівало на ньу одним потужним жарким віддыхом.

— Ми шче не діјшли, сказав Купо! О! то довга дорога!

Він справивсьа на ліво в довгий коритарь. Навернув шче два рази: раз знов на ліво, другиј раз на право. Коритарь тьягсьа все дальше, довго і круто, дільачись на маленьки тісні сінці, місцьами осьвітєніј

маленькими газовими лямпочками; а за покотом уздовж ішли одні за другими все однакові двері, мов у в'язниці або в монастирі, а всі повідпирані на роствір показували своєю внутрішню бідоту і працьоу. Вкінці діјшли до одних зовсім темних сініј.

— А ось ми ј ту, — промовив кровельщик. Уважно! держітсья стіни; ту је шче три ступні.

І Жервеза поступила шче на потемки осторожно кілька кроків. Помацала ногоју, порахувала три ступні. А на самім крају сініј Купо отворив двері не пукавши. Долом розільльалось јасне сьвітло. Увішли.

То була вузка комірчина, мов сіни, і видаваласьа навіть продовженъем коритарьа. Поблекла вовньана заслона ділила тоті сіни на двоје, но теперъ була вна піднята на шнурку. В першім відділі стојало одно ліжко, залізна грубка, тепла шче від недавної топлі на обід, два крісла, стіл і одна шафа, від котројі треба було відпилити карніз, шчоби могла увіјтись меже ліжком і дверми. В другім відділі був заложениј варстат: у провалі була маленька кузьня з міхом; по правім боці вкованіј в стіну залізніј бьлат під поличкоју, на котріј лежало багато залізного знарьадьа; по лівім боці коло вікна стојав маленький столець, а на нім повно замашчених і дуже брудних шчипчиків, клішчиків, ножичок і пилочок малесеньких.

— Се ми! обізвавсьа Купо, підступајучи аж ід вовньаніј заслоні.

Але јому не відповіли зараз. Жервеза дуже зрушена і змішана особливо тоју гадкоју, шчо увіјшла до місцьа повного золота, стојала несъмліиво по заду ремісника, ледви відважившись кивнути головоју на поклін. Велика јасність, засьвічена лямпа на стільци і розжарені палајучі вуглі в кузни побільшували шче јејі змішанье. Але прецінь зочила нарешті паньу Лью-

ріє, низьку, рудаву і досить присадковату станом; при помочи великих клішчів тьагла вна зо всеї моци своїми куртенькими руками довгий дріт чорного металю, котриј перепихала крізь дірки в дошці, шчо була примоцована до залізного бляту. Льоріє, також невеличкиј ростом але в плечох тончиј ніж жінка, сидів перед стільцем і працював шчинчиками живенько мов мавпа над якоюсь дуже делікатною роботою, котра губилася між його гузоватими пальцями. Муж першиј підојмив голову покриту рідким, ясно жовтим волосьєм.

— А, то ви, — добре, добре! відозвався. Не маєм часу, пилюємо, як знаєте... Не входить до варстату, бо бисте нам заваждали. Останьте тамој.

І взявсь знов до свої делікатної роботи, обернувшись лицем до зеленковатого відблеску від води в склянці, с по за котрој лямпа кидала на його роботу жаркиј сьвітльаний кружечок.

— Подај крісло, обізвалась і пані Льоріє. Се тота пані, так? А, дуже добре, дуже добре!

При тих словах вона скрутила нитку, понесла її до кузьні і там піддувши огонь широким дерев'яним вахльаром поставила, шчо би роспеклась шче раз, заким всадит її до посьлідних дірочок у дошці.

Куно присунув крісла і заставив Жервезу сісти коло самојі заслони. Комірка була так тісна, шчо не міг умістити своје крісло р'ядом з нею. Він сів її за плечима і нахильаючи голову по при її шију, розпо-відав її, як роб'ятсь ланцьушки. Молоді жінці шуміло в ухах, і вна не слухала його бесіди; то дивне приньат'є у Льоріє шче більше мішало її; її було важко сидіти під їх косими поглядами. Пані Льоріє видалась її надто старою на своїх трицять літ; сама брудна, кафтаник на ній росшчінканий, волосьє

незачесане висіло по плечах мов хвіст у корови. Її чоловік був троха старший від неї, але подавав на старого діда с тонкими злосливими устами; сидів у сорочці, а на босих ногах мав капці. А найбільше дотикала її тіснота варстату, брудні стіни, безліч усякої чорної та нечистої посуду, шчо вальалася повно по всіх кутах без ладу, мов у скленику зі старим зелізем. В хаті було страшенно душно. Піт виступав каплями на зеленковатім лиці старого Льоріє, а його жінка навіть звергла с себе кафтайик, а сама остала з голими руками, лиш у сорочці, шчо обшчіпалась її гладко поверх довгих, повислих грудиї.

— А золото? спитала Жервеза стиха.

Вона цікаво шпирала очима по всіх кутах, шукаючи поміж усім нехамством того сподіваного پولіску.

Але Купо зачав сьміятися.

— Золото? відозвавсь; адіт, осьде, онде, шче онтам, на землі, вам коло ніг, всьуди!

Він показав її тоту нитку, шчо була в руках його сестри, відтак другу купу ниток, шчо висіли на стіні коло стільця мов цілії звії залізного дроту; потому схиливсь цівком до землі, најшов і підіймив с під рогожки, котрої була застелена підлога у варстаті, маленьке непотрібне кусеньятко дроту, шчо виглядало мов кінець заржавілої ігли. Жервеза здивувалася. Аджеж то просте залізо а не золото, тої торній неладній дротик! Він перекусив тої кавальчик і показав її блискучій заріз від зубів. І знов зачав толкувати: фабрикант видавав чисте золото в дротах; робітники мали ті дроти перетягати через дірчасту дошку, по п'ять, шість раз роспикати у вогни, шчооби вони достаточно зміцніли і не кришились. О! до тої роботи треба було дужої руки і доброї вирави! Його сестра

остерігала свого мужа, аби не дотикавсьа до дошки, бо він кашлав. Jeї руки виправні були до тої роботи, вона вмiла витягнути золото так тоненько як волосок.

Тимчасом Льоріє напав сильнiй кашель; він корчивсьа підміту́ючись на своїм стільчику. Кашла́ючи зачав казати перериваним, хлипа́ючим голосом, все ще не дивлячись на Жервезу, мов лиш мав за́явити виключно до него належачу річ.

— Ja роб́ю лиш ко́льонку.

Купо зачав напирати на Жервезу, щоби встала і придивиласьа ближче ті́й роботі. Ремісник мрукнув, дозво́ляючи її приступити до себе. Він звивав на тоненьку сталеву лісочку то́й дріт, що вже пригото-вила жінка. Потому лиш раз шахнув лехко пилко́ю повздо́вж лісочки і перет́яв дротик; ко́жде таке перет́яте кі́льце твори́ло одно очко. Зараз зати́м сці́пив ті́ очка до купи і поставив на кавалок вугля́ з дерева. Потому змочив їх бора́ксом, пустивши канку того плину з надби́тої склянки, що сто́јала коло него; далі покванно роспі́кав їх при л́ямпі над простим поло́мінем із рурки. Таки́м спосо́бом пригото́вивши собі зо сотку тих очок, узя́всьа знов да́льше до сво́їй дрі́бусько́ї роботи. Ко́жде таке очко згина́в щипчи́ками, притика́в з одного бо́ку і впи́хав на місце до верхнього очка, отвори́вши го наперед ма́леньким клинчи́ком, а се робив регу́лярно, без у́щину, очко за очком, а все так живо, що ланцю́шок видимо бі́льшів, хот́ь Жервеза не могла діздрі́ти добре і зро́зуміти як то ро́битсьа.

— То назива́єсьа ко́льонна, сказа́в Купо. Роб́ятсьа ще панци́рки, ка́јданки, кордонки, але се о́сь ко́льонна. Льорі́є лиш ко́льонну робі́т.

То́й засьмі́явсьа з вдово́леньем. І прищипу́ючи

дальше клішчиками свої очка, котрих не видко було з за його чорних нігтів, обізвавсьа:

— Слухайно, Кадé-Касі!... Нині рано зробив ја собі рахунок. Зачавјем на дванајцятім року, правда? Ну добре! а ци знајеш, јаку за довгу кольонну повиненби ја зробити від тогди до нинішного дня?

Підвів до него своје бліде лице, прижмурих червоні повіки:

— Вісім тисъач метрів, чујеш? Дві милі!... Ге! кольонна на дві милі! Булоби чим обмотати шијі усїј жіночіј породі с цілого кварталу... А знајеш, тота кольонна росте, довжитсьа все. Гадају, шчо беспечно зможу досьагнути неју с Парижа до Версалью.

Жервеза вернуласьа на своје місце. Вона була росчарована цівком, всьо јїј не сподобалось, але всьміхаласьа аби догодити Льоріје. А найбільше мішало јїј тото мов умисне мовчанье про јејі сватанье, про ту так важну дльа нејі річ. Льоріје обходилисьа з неју мов с цікавим, непрошеним гостем. Врешті розпочалась і друга бесіда, но вна тикалась виключно лиш мешканців сејі камениці. Пані Льоріје спитала брата, чи не чув, ідучи горі сходами, біјку на четвертім поверсі. То Бэнари мордувалисьа так шчо днини; чоловік усе приходив домів пјаниј мов безрога; а жінка також дуже зле робила, на всьу каменицьу викрикувала на него најогидніші слова. Відтак говорено про рисовника с першого поверху, про того ледашчо Бодкэна, шчо по вуха сидів у довгах, а все лиш курих та все горланих с товаришами. П. Мадіньје також не далеко відбіг від тамтого с своїм варстатом; от вчора шче відправив дві робітниці; всьо лиш марнује, тратит, а діти трохи не голі ходьат. Пані Годрон чудно гремпльувала свої матеріаці; шче до того була в тьаготі, шчо в остатку цівком

не годилося на її вік. Властитель вимовив помешканье тим Кокé с пјатого поверху; вни були му винні за три квартали; відтак ще дурноваті взьалися щось розкласти огонь на землі у сінех; на що ліпше, коли тамтої суботи панна Реманж́у, старушка с шестого, вертаючи домі́в з льяльками, при́шла в сам час уратувати малого Льенгерльо́, бо якби ще троха згоди, був би сьа спік на смерть коло вогню. Що до правовниці, панни Кльемáнс, то вна заходиться як може, але нема що казати, вна дуже лубит худобину, у неї золоте серце. Га! але шкода тої дівчини, її́ би не вололичитися з усіма мужчинами! От більше нічо, лиш колись серед ночі надиблут її́ на тротуарі.

— На, маєш онде оден, — сказав Льорі́е до све́ї жінки, подаючи її́ ланцок, над котрим працював від полудня. Можеш го дресувати.

І доповів жартом:

— Ще штири стоїи і пів... то все приближує мја до Версалью.

За тот час пані Льорі́е взьала ланцок, роспекла го і пропустила крізь дошку до вигладження. Зараз за тим положила го в малу мідяну ринку з водою і зачала пригрівати її́ над огнем на кузни. Купо знов звернув увагу молодожі́ жінки на ту посьлідну операцію. По ті́й роботі ланцок стався темно червоні́; він був уже до разу готові́.

— Робјатся також і білі ланцушки, толкукав далі кровельщик. Шљуфірки трут сукном і так полірујут їх на біло.

Але Жервеза не могла вже видержати довше. Ду-хота змагалась чим раз більше і душила її́. Двері́ не мож було відперти, бо најменші́ протяг шкодив Льорі́е, котрі́ зараз діставав катар. А ту ще про їх сватанье не говорено́ і слова, тож хотілось її́ іти

відтам чим борше, і незначно потягла Купо за бльузу. Тої догадавсь. Впрочім, його самого також зачинала непокоїти і злостити тота удана рівнодушність.

— Та щож, ходім хіба, сказав. Не будемо заваджати вам при роботі.

Щче хвилю помнѣавсь на місци, ждучи, сподівајучись щче хоть одного слова, хоть якої небудь споминки. Вкінци зваживсь сам набилити про своје діло.

— Так отож, Льоріє, ми числимо на вас, ви будете свідком моїї жінці.

Ремісник підвів голову, засміявсь і удав, що ніби в нічім несвідомій; а його жінка положила з рук роботу і стала серед варстату.

— Чи то на правду? промовив. А бодаї того Кадé-Касі біда взяла! то ніколи не мож пізнати, чи він жартує, чи правду каже.

— А так! се та пані його наречена, — сказала собі жінка призирајучись Жервезі. Але боже мій, ми вам не маємо що радити, ні сьак, ні так... То сьмішна річ женитись в такий спосіб. Впрочім, коли вам так догідно, то робіт як хочете. Но як вам потому не поведєсь, то не станете нарікати ні на кого, лиш на себе, таї по всьому. А то не все поводитсь, ої не все, не все...

Вона урвала на тих посьлідних словах, покивала головою і звернула очі від стану молодої жінки до її рук, її ніг, немов хотіла її роздбагнути, щоби пригльанутись її шкірі. Вона мусіла најти її ліпшою, ніж думала.

— Мій брат зовсім свободній, — заговорила далі своїм різким голосом. Певне, родина може б була хотіла... Щчо днѣа сеї так радит, другиї сьак... Але воно то якось так дивно дієсь... Я передовсім нікому не хочу перечити. Він нас закликав на самім посьлідку і ја му

сказала: Женисьа про мене і дај ми покій. А вжеж воно йому ј з нами не зле діјалосьа. Адіт, якіј товстиј, — видко добре, шчо певно не зазнав голоду. І шчо день јего зуна тепла. Скажико, Льоріје, правда, шчо тота пані пригадује Терезу, — ти знајеш, — тоту добру жінку, шчо вмерла на сухоти?

— Аја, аја, — вона не најліпше виглядаје, — сказав ланцьушкар.

— І ви, пані, мајете двоје дітеј. А! ја то говорила ось брату: ја не розуміју, як можеш женитисьа з жінкою, котра маје двоје дітеј... Ви не мајете чого сердитисьа, шчо ја заступајусьа за нього, — се зовсім природно. А до того шче ви зле виглядајете. Правда, Льоріје, тота пані не виглядаје добре?

— Ні, ні, вона не виглядаје добре.

Вони не говорили о јејі кривіј нозі. Але по јіх косих поглядах і стиснених устах Жервеза пізнала, шчо давали јіј на підтики. Вона стојала меже ними завинена в свіј тонкіј шаль з жовтими пальмами і відповідала коротко, як перед судьями. Купо догадавсьа, шчо јіј се дуже прикрі і закінчив скрикнувши:

— Не в тім діло! Ваша балаканка, а нічо, то все одно! Весілье буде в суботу, 29 липцьа. Ја рахував пісьльа кальендарьа. Чи добре так? Пристајете на то?

— О, ми на всьо пристајем, — сказала јего сестра. Ти не потребујеш радитисьа нас... Ја не буду боронити, шчоби Льоріје був сьвідком. Ја хочу мати спокій.

Жервеза похилила голову і не знајучи шчо робити, всунула була кінчик ноги в штирогранне очко деревјанојі крати, котроју покрита була підлога варстату; опісьльа, з бојазни, шчооб не попсувати шчонебудь, вијмајучи ногу схилиласьа мацајучи руками. Льоріје швиденько присунув лямпу і недовірливо поглянув јіј на пальці.

— Треба вважати — сказав він, — маленькі кавалочки золота прилипають до черевиків і дуже легко їх винести і не знаючи о тім.

Таке то вно діло. Майстри домагаються, щоб ні оден міліграм не сьмів пропасти. І він показав заячу лапку, котров змітав кавалочки золота, що лишались на ковадлі, — показав також шкірянйй фартух на своїх колінах, на котрий збирав ті кавалочки. Два рази на тиждень вимітаєсьа варстат як најстаранніше; сьмітьє збираєсьа, палитьсьа, а по́пів переглядаєсьа, — і все в нім находитьсьа најменче на 25—30 франків золота.

Пані Льоріє не спускала очей з Жервезиних черевиків.

— Але тут нема чо сердитисьа, — прошептала вона з ласкавим усьміхом. Пані позволит оглянути свої подошви.

І Жервеза, почервонівши всьа, сіла знов, підоймила ноги і показала, що там не було нічого. Купо отворив двері сказавши сердитим голосом: Добраніч! Вже с коритарьа він покликав Жервезу. Тогди і вона виїшла пробовкнувши кілька чемних слів, — надїялась-ді, що сьа щче побачимо і що всі разом погоди-мосьа. Але Льоріє вже вернулосьа до своїй роботі в најтемнішій кут варстату, в котрім жарїласьа маленька кузьня, де посьлідній вуголь догарав білим поломінем у роспеченій грани. Пані Льоріє, котріј одна пазуха сорочки ссунуласьа на плече а тіло почервонїлосьа від-блиском огню, витьагала нову нитку і жејі шија з на-туги надуваласьа а мускули витьагалисьа мов мотузки. Жејі чололік, зігнутиј під јаснозеленим сьвітлом водьянојі кулі, зачав на ново оден конець ланцьушка: згинав кільце клішчиками, притискав го з одного боку, всував у попередне кільце, отвирав го знов штифтиком,

бесперестанку, мов машина, не тратячи ж одного руху на то, щоб собі хоть піт з лица оберти.

Коли Жервеза виїшла с коритаря на сходи шестого поверха, вона с сльозами в очох не могла стриматисья від слів:

— Се не обіцяє багато щастья!

Куно сердито хитав головою. Не забуде він тому Льоріє нинішнього вечера! Чи видів хто такого скупаря! Зараз гадає, що хтось ту їде до нього, щоб винести троє зернят його золотого пороху! Ціла тота хісторія, то чисте скнирство! А сестра певно би хотіла, щоби він ніколи не женивсь, щоби тільки її заощадити штири су на петрушку. Отже навмисне весіље буде 29. липця. Наї сьа хоть закнит з них!

Але Жервезі було тьажко на серци, коли злазила сходами долів; жеї трівожив якийсь темній страх і вона неспокійно вдивльуваласья в подовжну тінь поручья від сходів. В тої час сходи дрімали пусті, освічені лиш газовою лампою з другого поверха, котрої тускла поломінь блимала мов нічник, тонула мов краплина сьвітла в заливі пітьми. За запертими дверми панувала глибока тиша, мертвиї сон робітників, що вставши з за стола попадали де хто міг і поснули. Тільки с кімнати прасовниці чути було глухе хіхотанье, а тоненьва стружка сьвітла протискаласья крізь дірку від кльуча в дверох панни Реманжу, котра шче з лехким шелестом ножиць країала газову матерію на сукні дльа льальок по тринаїцять су. На долині у пані Годрон все шче плакала дитина, а з відходових рур розносиласья шче сильніша вонья посеред глибокого, чорного і німого супокою.

Відтак на подвірью, коли Куно протьяжним голосом попросив сторожа, щоб отворив браму, Жервеза обернулась і посьлідній раз озирнула дім. Він, бачилось,

розрастався під безмісячним небом. Сірі стіни, немов очищені з бруду і огорнені в сумрак, здвигалися в гору; вони були ще більш голі, рівні, бо не було вже рубаття, шчо в день схло на сонци. Позапирані вікна поснули. Декотрі, ту і там, жарко осьвітчені, блимали мов очи, надавали декотрим кутам зизоватіј погляд. Над кождими сіньми в простіј лінійі від долу до гори вікна коритарові блимали блідавим сьвітлом, мов одна сьвітльана дорога. Блиск лямпи, шчо з мајстерні папендекльу на другім поверсі жовтавим пасом падав на брук подвір'я, прорізував пітьму, в котріј потонули варстати долішних поверхів. А в споду тої пітьми, десь у вохкім закутку, сьакала вода крапля за краплеју з зле закрученого чопа, і сьаканье жејі виразно чути було серед тиші. Тоді видалось Жервезі, шчо дім налягаје на ньу, придавльује жејі, морозит својеју ваготоју жејі плечі. То все була жејі глуна трівога, дитиньство, с котрого відтак сама сьміјалася.

— Уважно ту! крикнув Куно.

І шчоб іти далі, вона мусіла перескочити широку калужу, шчо утворилася крај фарбјарні. В ту пору калужа була сина, мов темно-голубе літне небо, а маленька ліхтарня сторожа відбивалася в ній, мов звізда.

ХУТІРЧИК *).

Де він, хутірчик тої?

В яким закамарку землі криються його білі хатки? Чи скупчилися вони біля церкви на дні глибокого яру, чи тягнутися р'ядом вздовж широкого гостинця? А може вони розкинулись по спохові гори та виглинують сірими стріхами з за темної зелени?

Яка його назва? Чи звучит м'ячко-солодко, чи се може грубе німецьке слово, різке та крикливе, мов краканье ворони?

Міні видиться, що він на пригірку. Так причаївся за дерев'єм, що здалека се — мере бовдурі повалених скал, порослих мохом. Понад гиле піднімаються клубки диму, — діти весело іграють на вигоні... І глянеш здалека — позадивуєш; переїдеш, а в твоїм серці остане згадка, що ось мимо тебе промелькнуло щасливе гніздо.

Ніхто з вас його не знає. В сусіднім місті ледво ї догадуються, що је він на божім сьвіті. Його назва не будит ніяких споминок. Серед маси міст з голосни-

*) Читателі наші знають може, що крім більших повістей Золя писав чимало всьакої всьащини: драм, критичних студій, естатей пол'ємічних і дрібніших повісток та ескізів. Сих посльідних видав він два збірники п. н. „Contes a Ninon“ і „Nouveaux Contes a Ninon“, а крім того богато їх вишло пороскиданих по різних часописях. При спосібности подаємо ту читателям оден такий ескіз - картинку jako пробу великого таланту Золя не лиш в обширних студіях, але і в таких дрібоньких, так сказати, музичних композиціях, як „Хутірчик“.

ми іменами маленькиї хутірчик без слави і ганьби скро-мно шчезає.

Певнож то тому такиї у нього ї вид веселиї та радісниї. Діти повертајутся на мураві, — жінки прьа-дуть в тіни дерев, — від річки чути голосні пісьні пра-чок. Шчасливиї хутірчик у своїїї незвісности, — да-лекиї від гамору і нечисти великих міст! Јому досить того сонічного промінья, — всьа јего радість в тії ти-ши, в тії незвісности, в громаді топіль, шчо кријут го перед чужими очима...

Но завтра може весь сьвіт дізнајесся про него, про тої хутірчик невеличкиї!...

О горе! Річка зрумјанится від крови, — кулі гарматні подрухочут тополі, — розвалені хатки від-кријут німу роспуку родин, і нікчемниї присілок стане голосниї на весь сьвіт.

Не чути пісень дівчачих, не видати діточок на мураві, пропали житом фильујучі ниви, пропала тиша, пропала незвісність шчаслива... А појавилосся шче одно нове імја в історіїї, побіда або побіјка, — шче одна кровава картина, — шче оден кусник землі пересьаклиї кровју наших дітеї.

Він шче радісно всьміхајесся, беспечно дрімаје, не знајучи того, шчо дасть своју назву різанині, шчо завтра јего зойкіт і передсмертне стогнанье рознесесся по Европі. Такиї утішниї, такиї веселиї, — а завтра загусне над ним зловіщча наморока, — бліді гості пројдут мимо јего розвалин, — і він стане прокльатиї! Теї, јакжеж то затужит він тоді за својеју самотоју, за своїми незнајущими жителями, за своїм розвале-ним кутиком, так далеким від лудеї, знакомим хіба ла-стівкам, шчо вертали шчо весни до нього! Небо над ним укријут хижі ворони, — земљу пропоїт кров, — смертьу від него разитиме! І зогиджениї, бесчеснії,

стане він жити в будущині, як різниця, як прокльате місце, де мордувалися два народи.

Гніздо любови, гніздо супокію, маленький присілок — стане кладовищем, величезним гробом, де заводьачі матері не найдут дорогих серць у могилок, щоб їх украсити. Франція засідала весь світ такими далекими кладовищами. По всіх кінцях Європи ми могли би припасти на коліна з молитвою. Самотні, мовчазливі могили сіяли глибоким сном серед бесконечної тиші піль розлогих. Густо-часто стриміли вони понад розваленими селами, котрих подрухотані стіни ще розповідають про страшні хвили війни. Ватерло — то був простиї фільварок; Маджента числила заледво де півсотні хаток. Її буря розревілася над тими малесенькими селцями, а назви її, ще вчора невинні, проськали таким запахом пороху і крові, що людськість по вік буде здригатися, коли вони зависнуть на устах її.

В задумі глядів я на карту тих місць, де велася війна. Чи хутірчик був по правім, чи по лівім боці ріки? Чи припірав зблизька до великих, кріпких міст, чи стояв подальше на широкій ровені ланів?

Я зажмурих очі і старався представити собі тот супокі, тоту тишину, — громадку топіл перед білими хатками, співи дівчат, благословенну землю, котру не обавці війна переметушит, котрої ганьбу рознесе на всі кінці світа...

Де він, хутірчук той?...

Ф | VII
3-819-P |
Від видавців.

Вже в першій книжочці „Дрібної бібліотеки“ висказали ми, яка její ціль і яке její завданье. Вона має на оці передовеім нашу молодіж, бажає збудити в ній охоту до розумного мисленья і єслідженья і подати її сказівки, в якім напрямі повинна працювати, шчоб познакомитися з загальним ходом наукової роботи в Європі і з новішчими добутками тої роботи.

Книжочки „Дрібної бібліотеки“ виходити будуть, о кілько мож, најчастіше, в об'ємі пересічно від одного до трьох печатних листів і в ціні 10—20 кр. Головніє склад дльа Львова „Книгарньа Польська“ і „Книгарньа Ріхтера“, — на провінції мож дістати в кождіє книгарни.

Досе вишли:

Книжка I. Повѣсти Еркмана Шатріана, переклавъ Романъ Розмаринъ. Цѣна 15 кр.

Книжка II. Література Українська, проєкрібована рядом росейським, М. Драгоманова, з французького. Ціна 10 кр.

Книжка III. Відки і як взьалися льуде на земли, Ернста Геккеля, переклав Іван Франко з німецького. Ціна 10 кр.

Книжка IV. Каїн, містерія в трьох діях, Гордона Байрона, переклав Іван Франко. Ціна 20 кр.

Книжка V. Думи і пієсні најзнатніших європеєських поетів. I. Вибрав і видав Іван Франко. Ціна 10 кр.

Книжка VI. Пчоли, Митра Ів Пісарєва, переклав з росейського Василь Польаньскіє. Ціна 10 кр.

Книжка VII. Власність ґрунтова і její історія, Еміля де Льавльє, переклав Іван Франко. Ціна 10 кр.

Книжка VIII. Довбня, Еміля Золя, с французького перєвєла Ольга Рошкевич, частка I. і II.; в додатку „Хутірчик“, ескіз Еміля Золя.

В девятіє книжці виєде рєсправка Т. Г. Гекелі „Білковина, підєтава житья.“

 Єслідуючі два розділи „Довбні“ виєдут в дванаєцятіє книжці.

И

34.521

φ

$\frac{\text{III}}{3-819}$

4-2